

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav české literatury a literární vědy

Bakalářská práce

Otakar Beneš

Obraz středověku v díle Prokopa Chocholouška

The Depicture of the Middle Ages in the Prokop Chocholoušek's Work

Praha 2011

Vedoucí práce: PhDr. Václav Vaněk, CSc.

Rád bych zde poděkoval panu PhDr. Václavu Vaňkovi, CSc. za jeho cenné rady, doporučení, připomínky a čas, který mi věnoval.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne

podpis

Anotace

Bakalářská práce se zabývá historickými prózami Prokopa Chocholouška, a mezi nimi především těmi z českého středověku. Cílem práce bylo nalézt a systematicky zpracovat typické znaky autorovy tvorby a zařadit je do kontextu české romantické literatury.

Výsledky jsou prezentovány v několika kapitolách. Práce obsahuje stručný životopis Prokopa Chocholouška, chronologicky zachycené proměny žánru historické prózy v době národního obrození a srovnání Prokopa Chocholouška s dalšími autory historických próz. Dále obsahuje shrnutí dějů vybraných povídek, rozbor postupů, které autor používá k tvorbě postav, způsob zobrazení časoprostoru v textech a projevy vlasteneckých a výchovných tendencí v díle.

The bachelor's essay deals with the historical proses of Prokop Chocholoušek with emphasis on those of the Czech middle ages. The goal has been to find and elaborate on characteristics of the authors work and establish his place in the Czech romantic prose context.

The results are posted in several chapters. The essay consists of brief biography of P. Chocholoušek, outline of changes in historical prose during the National Revival and comparison of Prokop Chocholoušek with other historical prose writers. Furthermore, it contains summary of selected texts, analysis of the character-creation patterns, ways of space-time depiction, and patriotism and educational tendencies featured in the work.

Klíčová slova:

Prokop Chocholoušek – historická próza – národní obrození – postavy – časoprostor – vlastenectví

Key Words:

Prokop Chocholoušek – historical prose – the National Revival – characters – time-space – patriotism

Obsah:

1.	Úvod	6
2.	Život a tvorba	8
3.	Povídky Prokopa Chocholouška z českého středověku	10
4.	Proměny historické prózy v době národního obrození	18
5.	Srovnání s jinými autory historických próz	21
5.1.	Václav Kliment Klicpera	21
5.2.	Josef Kajetán Tyl	22
5.3.	Karel Sabina	23
5.4.	Další autoři historických próz	24
6.	Postavy	25
6.1.	Mužské postavy	26
6.1.1.	Bojovníci	27
6.1.2.	Milovníci	28
6.2.	Ženské postavy	30
6.2.1.	Hrdé ženy	31
6.2.2.	Zbožné ženy	32
6.3.	Oči a zrak	35
6.4.	Individualizace	37
7.	Časoprostor	39
7.1.	Praha	39
7.2.	Úsilí o historickou věrnost	42
7.3.	Interiér a exteriér	45
7.4.	Atmosférické jevy	49
8.	Ideový svět Chocholouškových povídek	51
8.1.	Postoj k Němcům a ostatním cizincům	51
8.2.	Vlastenecky agitační a výchovná funkce Chocholouškových povídek	58
9.	Závěr	66

Úvod

Prokop Chocholoušek je v dnešní době již téměř zapomenutým autorem, ale vždy tomu tak nebylo. Za svého života se naopak těšil velké čtenářské oblibě. Pokles zájmu o jeho tvorbu nastal po jeho smrti a jeho dílo již nikdy nebylo „znovuobjeveno“. Přitom jeho historické prózy zastupují v české literatuře nepříliš časté prolnutí romantického a realistického přístupu k literární tvorbě a i tím nabývají nezaměnitelného rázu. Možná ale právě tato hraniční pozice uprostřed dvou významných literárních proudů, na rozhodující křižovatce české literatury 19. století měla svůj nemalý vliv na postupně se vytrácející čtenářskou atraktivitu Chocholouškovy tvorby.

O Prokopu Chocholouškovi neexistuje v současné době ucelená odborná literárněvědná publikace. V roce 2001 vyšla sice monografie *Milován a sledován* od Magdalény Pokorné, ale jedná se spíše o biografii, která autorovu tvorbu zmiňuje jen stručně a obecně, bez konkrétní literárněhistorické perspektivy. V kompendiích dějin české literatury je o Prokopu Chocholouškovi většinou pouze několik zmínek a chybí souvislejší a obsáhlejší pojednání.

Naše práce proto bude usilovat o definování a zachycení některých charakteristických rysů Chocholouškovy tvorby. Kvůli rozsáhlosti a do jisté míry i rozdílnosti autorova díla (historické povídky z Balkánského poloostrova se liší od těch z českého prostředí) se soustředíme především na jeho historické prózy z českého středověku.

Před samotným zkoumáním primárních textů se pokusíme definovat Chocholouškovo místo ve vývoji české historické prózy národního obrození. To by mohlo být užitečné při hledání literárních vlivů, které se projevovaly v Chocholouškově tvorbě, a zároveň by mohly být určující pro pochopení autorova přínosu české literatuře. Za stejným účelem se pokusíme vystihnout i shodné a odlišné znaky jeho tvorby s dalšími autory historických próz.

Charakteristiku povídek Prokopa Chocholouška považujeme za vhodné začít popisem elementárních postupů, které jsou v nich použity, a postupně je usouvztažňovat v rámci celého díla. Pro naši práci jsme si zvolili několik okruhů zkoumání.

Jedním ze specifických rysů Chocholouškových textů je výstavba postav a práce s nimi. Celý tento proces je realizován pomocí několika opakujících se postupů a cílem naší práce bude tyto postupy blíže určit a pokusit se ustanovit jejich funkci v textech. Další analýza se soustředí na zobrazení času a prostoru v jeho povídkách. Prokop Chocholoušek používal ve svých textech k zobrazení krajiny a společnosti prvky romantické poetiky, ale zároveň se snažil dosáhnout věrného historického obrazu světa. Obě tyto tendence se v

prózách projevují nestejnou mírou.

Prokop Chocholoušek se ve svých textech také snažil vychovávat čtenáře a apelovat na jeho vlastenecké cítění. K tomu opět využíval celou škálu prostředků, které se pokusíme konkrétněji určit a naznačit jejich charakteristické znaky. Obě funkce v jeho textech často dominují a jejich zkoumání by mohlo vést k přesnějšimu pochopení dalších složek díla, ale i dobového vlastenectví a jeho proměn.

Doufáme, že předložená práce se stane nejen připomínkou neprávem pozapomenutého spisovatele, ale také podnětem k rozšíření a prohloubení dosavadního poznání historické prózy národního obrození.

Život a tvorba

Prokop Chocholoušek se narodil 18. 2. 1819 v Sedlci u Sedlčan. Měl další tři bratry, ale dva z nich v mládí zemřeli. Po smrti otce roku 1833 si matka zařídila hokynářství. Přes nevelký příjem se rozhodla poslat oba syny na studia. Její finanční poměry se ale ještě zhoršily a Prokop musel z gymnázia v Praze odejít. Vydal se do Itálie, kde v Padově studoval chirurgii. Ani tato studia nedokončil a jeho další cesta vedla na Balkán. Tam sbíral folklórní příběhy jižních Slovanů a zajímal se o historii oblasti.

Po návratu do Čech žil střídavě v Praze a Sedlci. Během pobytů v Praze se stýkal s vlasteneckými literáty a věnoval se literatuře a žurnalistice. V roce 1843 vydal vlastním nákladem svoji nejznámější prózu *Templáři v Čechách*. Kvůli hmotné nouzi musel žít z darů přátel až do doby, kdy matka, která se podruhé vdala, zaplatila všechny jeho dluhy. V roce 1847 se oženil s Bábinkou Uyssovou. Do roka se jim narodil syn Otokar a Chocholoušek musel přijmout stálé zaměstnání v novinách, aby zabezpečil rodinu.

V revolučním roce 1848 se stal členem spolku Svornost a své radikální smýšlení projevil v několika textech: v *Katechismu českého sedláka* a v letáčích nazvaných *Vigilate! Bďte!*. Byl zatčen policií, protože byl baronem Villanim označen za buřiče a autora letáků. Pro nedostatek důkazů byl ale v říjnu propuštěn. Na seznamu politicky nežádoucích osob zůstal až do roku 1861. V únoru 1851 byl úředně zastaven jeho *Pražský večerní list* a Chocholoušek se ocitl bez práce. Za vydávání pobuřujících článků byl tři měsíce vězněn. Během té doby se mu narodila dcera, která však dlouho nežila; v červenci téhož roku zemřela i jeho žena Bábinka. Zůstal tak sám s čtyřletým synem Otokarem. Neměl ale peníze na jeho výchovu a museli se o něj starat Uyssovi.

Prokop Chocholoušek se vrátil do Sedlce a snažil se vydat své historické povídky, ale neúspěšně. Roku 1854 se společně s rodiči vydal do Górnej Bystrzice, kde rodina koupila statek. V tomto místě byl internován a nesměl se vrátit do Čech. Tento zákaz byl zmírněn v roce 1859, kdy se vrátil do Sedlce a opět se snažil psát. To už ale byl silně krátkozraký a pomáhat mu musel student K. Lauda. Říjnovým diplomem byla v roce 1861 zrušena i Chocholouškova internace. Po deseti letech se vrátil do Prahy, ale už věděl, že fyzických sil mu ubývá. Přesto se s vervou pustil do další práce. Zaměstnání našel u nakladatele Kobra a pak i v redakci *Času*, kde však dlouho nepůsobil, protože s dalšími mladšími novináři založil radikálně demokratický list *Hlas*.

Přitom mu stále působila obtíže vodnatelnost, kterou zdědil po otci. Počátkem roku 1864 prosil nadějkovského faráře Fikara, zda by u něj nemohl strávit pár dní na zotavenou. V

červnu k němu odjel, ale nemoc se stále zhoršovala. Vydal se za ním i Jan Neruda a syn Otokar. Při návštěvě byl Prokop Chocholoušek veselý a spřádal plány do budoucna. Po jejich odjezdu se ale jeho stav zhoršil a 5. července 1864 Prokop Chocholoušek zemřel.

Literární tvorbu Prokopa Chocholouška by bylo možné rozdělit do dvou základních oblastí: na oblast historickou a satirickou. Jeho prvotina, povídka z polských dějin *Vanda*, vyšla ve *Vlastimilu* roku 1841 a byla vřele přijata veřejností. Mnozí si prý dokonce mysleli, že se jedná o překlad, protože tak kvalitní práci od českého autora neočekávali.

Náměty ke svým textům pak Chocholoušek čerpal z různých období českých dějin, například z doby konce vlády Přemyslovců a údobí těsně po něm (*Dcera Otakarova*, *Dvůr krále Václava*, *Dvě královny*), z doby vlády Karla IV. (*Jan Pancéř*, časopisecky 1851–1852 v *Lumíru*), nebo Rudolfa Habsburského (*Templáři v Čechách*), případně z třicetileté války (*Hrad*) a výjimečně i z jiných dob. Chocholoušek se snažil držet scottovského typu historické povídky a dbal na fakticitu a pravdivost zobrazované skutečnosti. V povídkách se prostupuje vlastenecká výchovnost se vzrušeným a naléhavým, romanticky patetickým stylem.

Další kapitoly jeho tvorby představují díla z jihoslovanských dějin. Námětově čerpají většinou z autorovy nedávné minulosti až současnosti a charakterizuje je politicky a revolučně agitační tón. Odboj je tu veden typickým romanticky stylizovaným hrdinou, který však není izolován od společnosti. Mezi nejvýznamnější takové povídky patří *Jiřina* (1846), *Černohorci* (1844), *Hajduci* (1846), *Pole Kosovo* a především trojdílný cyklus s názvem *Jih* (1863–64).

Chocholouškova kritika společnosti, zejména nerovnosti mezi lidmi různého původu, našla své místo v satirických sešitcích *Kocourkova čili Pamětností převelikého města Kocourkova a obyvatel jeho* (v letech 1847–1848 vyšlo celkem 8 svazků). Demokratické zaměření tu nalézá výraz v obrazech tradiční měšťanské společnosti, která se žene za osobním ziskem a přitom myšlenkově setrvává ve feudální zaostalosti. K jejímu zobrazení Chocholoušek využil celé galerie typických postav, úředníků, důstojníků, obchodníků i zástupců dalších společenských vrstev.

Kromě periodik, která redigoval, přispíval Chocholoušek i do časopisů *Česká včela*, *Květy*, *Lumír*, *Ost und West* ad.

Povídky Prokopa Chocholouška z českého středověku

Vanda (1841)

Psal se rok 622, když byla polská princezna a kněžka Vanda zamilovaná do krále Rugů Rotygara. Ten její lásku opětoval a přemlouval ji, aby s ním uprchla. Ona tak učinila, ale její srdce je rozpolceno, protože musí opustit svou otčinu. Rotygarovu pážeti (v průběhu děje se dozvíme, že se jedná o dánskou princeznu v přestrojení) se jeho láska k Vandě nelíbí a pokusí se ji zabít, avšak neúspěšně. Po útěku Vandy si v Polsku všichni myslí, že se utopila.

Vanda žije s Rotygarem v Arkoně, ale lid se na popud druidů bouří (Vanda byla zaslíbena bohům a láskou k Rotygarovi je zradila) a chce krále svrhnout. V čele vzpoury stojí druid Veli a Jeffra (již zmíněná dánská princezna). Jejich útok na hrad je neúspěšný a oba jsou zajati. Při výslechu Jeffra odhalí svou totožnost a vyzná se z lásky k Rotygarovi, kvůli které také opustila svou zem. Vanda jí dá svobodu a jí samotné se ještě více stýská po Polsku.

Propuštěná Jeffra se vydává za polským vévodou Ježkem, aby jí pomohl přepadnout Rotygara a Vandu, až pojedou do Děvína. Ten nejdříve nevěří, že Vanda žije, ale nakonec s plánem souhlasí. V boji padne Ježek i Rotygar a Vanda volí smrt utopením ve Visle. Přeživší Jeffra najde na bojišti tělo Rotygara a vystrojí mu válečnický pohřeb na lodi. Když je vše připraveno, nasedá na loď, kterou posléze zapálí, a hyne společně se svojí láskou.

Templáři v Čechách (1843)

Do Čech se v roce 1307 vrací mladý komtur Rajmund z Chýše v doprovodu komtura Viléma z Valdeka. Za hranicemi potkávají žida Abrahama s jeho synem Melekem (převlečenou dcerou Ester) a neznámého poutníka. Vilém chce Abrahama potrestat, protože mu prý dluží peníze, poutník však zasáhne a Abrahama zachrání. Vilém mu přísahá pomstu. Na svém hradě se pak samozvaně prohlásí za nového velmistra řádu templářů.

Rajmund se má vydat do Prahy za velmistrem řádu templářů v Čechách a na Moravě Jiřím Ekem. Od tohoto úmyslu jej odrazuje Maruna, věštkyně a blouznivá nábožná žena. Jejím přičiněním Rajmund zabloudí v nočním lese a přijede k chýši vrchního lovce Bartoně. Tam se setká s Čěnkem, proslulým zbojníkem a spojencem templářů. Ráno pokračuje v cestě, ale kůň s ním spadne do rokle. Je zachráněn Bertou a Ester, které přebývají v chýši s Marunou. Za několik dní se zotaví a vyráží společně s lovcem Bartoněm k Horažďovicím.

Rudolf se chystá upevnit vládu nad Čechami a chce porazit odpor templářů. Ti se opevní v Horažďovicích a Strakonících, kde jsou obleženi královským vojskem. Po čtrnácti

dnech umírá Rudolf na úplavici a obléhání končí smírem. Neznámý cizinec, se kterým se Rajmund setkal hned při příjezdu do Čech, se ukáže být jeho otcem Vladislavem z Kryspachu, komturem klermontským. Po bitvě se konečně setkávají. Na český trůn pak opět nastupuje Jindřich Korutanský.

Templáři však už cítí svůj konec a nechtějí nechat nedořešené případy. Zrádný Vilém z Valdeka je vyloučen z řádu a zbaven statků. Trest z něj udělá ctnostného rytíře. Rajmund, který promluvil o své lásce k Bertě, také musí vystoupit z řádu, protože porušil řádový slib. Po pěti letech umírá ve Francii Rajmundův otec. Před smrtí zaslal synovi dopis, kde mu osvětluje celou historii jeho narození a omlouvá se, že jej v mládí opustil kvůli domnělé nevěře jeho matky s Jiřím Ekem.

Dcera Otakarova (1844)

Přemysl Otakar I., který na přelomu 12. a 13. století osvobodil Čechy z německého područí, se musí vzdát své ženy Adely, protože je pro zemi lepší, aby spojil svůj rod výhodněji. Adela však nechce přijít o výsady, které jí její postavení zajišťuje, a na trůn chce dosadit syna Vratislava. Proti manželovi připravuje společně s hrstkou věrných převrat. V čele povstalců stojí mladý Vilém Černín, zasnoubený s Adelinou dcerou Blaženou.

Zrádci jsou ale včas odhaleni a Vratislav zajat. Vilém s Blaženou prchají z Prahy. Blažena je velice zbožná a smluví se s Vilémem, že pro dobro jejich věčné lásky se musejí rozloučit a on ji nesmí hledat. Vilém s těžkým srdcem souhlasí a vydává se do ciziny.

Po čtrnácti letech se Otto ve Frankfurtu nad Mohanem snaží sebrat vojsko proti Otakarovi I. a Vilém Černín mu má zajistit podporu českých šlechticů. Na dvoře se seznámí s Hedvikou Bruneckou, do které se i přes slib věčné lásky k Blaženě zamiluje. Ona se svazku nebrání, protože bylo známo, že je Vilém k ženám nepřístupný, a ona je pyšná na to, že se jí podařilo ho získat. Do Viléma se zamiluje i její přítelkyně Mechtylda Dornachská, ale té on nevěnuje pozornost, což v hrdé šlechtičně vyvolá žárlivost.

U dvora se objeví i Soběslav Děpoltic, který se zamiluje do Hedviky, a při společné cestě do Míšně se jí dvoří. Po cestě potkají i sestru Felicii, ve skutečnosti Blaženu, všemi v kraji milovanou a považovanou za svěťici. V Norimberku se pak Vilém vyzná Hedvice, že ji nemiluje, a vrátí jí slib věčné lásky. Ona na popud Mechtyldy zosnuje plán na zabití Viléma i Blaženy.

Pokus o vraždu však selže a Vilém a Blažena se opět setkávají. Mechtylda zešílí a brzy umírá. Hedvice je zabaven majetek a dožívá v klášteře. Vilém je zpraven dopisem od otce, že

jejich rod upadl u krále v nemilost a jejich statky byly zkonfiskovány. Proto následuje Blaženu na cestě asketické víry. Putují do Švýcarska, kde Vilém po letech umírá. Blažena, která po svatbě přijala jméno Vilhelmína, se vydává do Milána, kde ji považují za vtělení Ducha svatého. Umírá, ale ti, kteří ji prohlašovali za svatou, jsou označeni za kacíře a upáleni.

Pan Šimon z Vrchotic (1847)

Císař Rudolf II. nechce přenechat trůn bratru Matyášovi a smluví se s Leopoldem Pasovským, kterému by koruna připadla, aby jeho jednotky roku 1611 vtrhly do Čech a zamezily šlechtě v případné vzpouře.

V městě Sedlec se konalo vědomostní klání mezi studenty sedlecké a jistebnické školy. Přítomen mu byl i Šimon z Vrchotic se svojí vnučkou Eliškou. Mezi zástupci škol téměř došlo k boji, ale všemu zamezil blázen (za mrtvého považovaný syn Šimona z Vrchotic a otec Elišky), který vběhl do síně. Boj je odložen a Šimon zve své přátele a sedlecké měšťany na svůj hrad. Tam dorazí posel se vzkazem, že se král Rudolf II. chystá zradit stavy. Šimon tomu nechce uvěřit a vyžene z hradu všechny, kdo jsou jiného názoru.

Šimonova vnučka Eliška miluje Viktorina ze Šánovic. Čeká na něj v zahradě, když ji překvapí již dříve zmíněný blázen (v celém textu není pojmenován). Eliška z jeho zmatené řeči vyrozumí, že by mohl být jejím otcem. Poté ji domnělý blázen zachrání před únosem a smíří se s otcem Šimonem z Vrchotic. Eliška chce zasvětit svůj život Bohu, aby tak očistila hříchy svého otce i děda. Zřiká se tak Viktorina.

Při vpádu pasovských jsou obleženy Vrchotice. V boji padne Šimon i jeho syn. Bitva nakonec končí vítězně a pasovští jsou zahnaní. Po smrti příbuzných chce Eliška odejít do kláštera, ale kněz jí to rozmluví a ona se stává Viktorinovou ženou.

Křižáci (1848)

Na hradě Klenově sídlí krásná a hrdá panna Johana. Jejím hradním hejtmanem je vzdělaný mladík Menhart, který zná z paměti římské klasiky. Johana ho miluje, ale z hrdosti není schopna vyjavit své city. V Čechách roku 1467 vládne Jiří z Poděbrad, avšak Matyáš Uherský plánuje útok na Moravu a i německý císař Fridrich chce Jiřího svrhnout.

Ondřej Oremus, bývalý rychtář Plzně, vymyslí lest na velitele křižáckých vojsk Hynka z Vetova. Nechá rozšířit zvěst, že chce zradit svou zem a bojovat na straně císaře Fridricha. Tento plán vyjde a Hynek jej přijme jako poradce. Ondřej se smluví s Menhartem, že mu bude

tajně posílat zprávy o úmyslech nepřátel, a zaručí tak vítězství české strany. Menhart při návratu na hrad Klenov zachrání z rukou německých špehů starého orebitu a jeho dceru Juditu, do které se zamiluje.

Když křižáci překročí hranice a začnou drancovat, opevní se Menhart na Klenově a rozhodne se jej bránit. Juditě se vyzná z lásky, ona ale nejprve odmítne, protože ví o lásce panny Johany a nechce zradit její důvěru. Ze strachu před nadcházejícím bojem ale jeho lásku opětuje. V objetí je uvidí Johana a posvětil jejich svazek, i když sama je tím zarmoucena.

Křižácký útok je třikrát odražen a poté přijíždí král Jiří z Poděbrad a zažene nepřátele na útěk. V následném boji s Václavem z Valečova jsou téměř všichni křižáci zabiti. V souboji s Hynkem z Vetova padne i Ondřej Oremus. Povídka končí svatbou Menharta a Judity a Václava z Valečova a Johany.

Dvě královny (1851)

V Čechách roku 1315 panuje Jan Lucemburský, ale odporuje mu velká část šlechty, která stále ctí královnu vdovu Alžbětu Rejčku. Tento odpor a nevážnost se nelíbí stávající královně Elišce Přemyslovně, a ta podněcuje krále, aby potrestal odbojné panstvo a získal si zemi bojem. V tom ji podporují i královi rádci z Německa.

Při cestě k Janu Lucemburskému a k Elišce Přemyslovně se rytíř Rajmund z Lichtemburka setká u hostince s jednookým rytířem Frídkem ze Smojna. Začnou se hádat a svoji při chtějí ukončit soubojem. Souboj skončí bez vítěze, a tak se společně baví u vína. Frídek v hospodě setrvává, neboť čeká další hosty. Rajmund se vydává na cestu. Z rozpravy vyrozuměl, že Frídek má v plánu vést útok na hrad Tejřov, kde je vězněn Jindřich z Lipé, přítel Alžběty Rejčky a jeden z vůdců šlechty ve východních Čechách, a vysílá sluhu, aby varoval hradního pána Viléma z Valdeku.

Útok na Tejřov je odražen a Frídek při něm přijde o levou paži. Rajmund s Vilémem z Valdeka neúspěšně orodují u krále Jana, aby byl Jindřich z Lipé propuštěn z vězení, čímž by se zamezilo dalším bojům. Král ale chce pokračovat v boji. Postupuje do východních Čech, podaří se mu vyhrát několik bitek, ale samotné sídelní město odolá. Pak se stahuje do Prahy.

Neustálé boje ho už unavují a odjíždí k Rýnu. Vládu přenechává své manželce a rádcům. Královně Elišce se narodí syn Václav a Jindřich z Lipé je propuštěn z vězení. Vše se zdá směřovat k míru, ale němečtí rádci důvěřivého a vrtkavého krále vyprovokují k návratu do Čech a dalšímu měření sil s českým panstvem. Pokračování bojů podporuje i královna Eliška, neboť se stále cítí uražena královnou vdovou Alžbětou. Podíl na jednání krále má i

dvorní dáma Milada z Růže, která přísahala pomstu Rajmundovi, jenž odmítl její lásku, protože byl už zaslíben dceři Jindřicha z Lipé.

Od krále se odvrátí i jeho poslední čeští rádci a zůstanou mu jen spojenci z řad německé šlechty. Ti navrhují útok na města věrná Alžbětě. Prvním má být Brandýs. Na jeho obranu dorazí i Rajmund z Lichtemburka. Město je uchráněno a král táhne do středních Čech. V Praze zatím umírá Milada z Růže a před smrtí se zpovídá královně Elišce ze svého jednání a motivů. Královna jí odpouští a pláče nad strašným údělem své země. Válka dvou královen je u konce, začíná ale válka Čechů proti cizím utiskovatelům.

Jan Pancéř (1851)

V době vlády císaře Karla IV. vdává Aleš z Borohrádku svoji dceru Jadvigu za Hynka z Potštejna. Na hostinu dorazí i nepozvaný Jan ze Smojna, přezdívaný Pancéř. Hynek Pancěře urazí a ten jej uvězní na svém hradě Žampachu, aby jej pak předal župě k soudu. Aleš však nechce nechat nastávajícího zetě v zajetí a s dalšími šlechtici se vydá na výpravu proti Pancěři.

Pancéř vyjede šlechticům naproti a Alešovo vojsko, které v předvečer bitvy hýřilo, poráží. Po návratu na Žampach navštíví Pancěře Jadviga s knězem Severinem a prosí za propuštění Hynka z Potštejna. Pancéř s tím souhlasí, ale pod podmínkou, že s Hynkem svůj spor vyrovnají v budoucnu.

O událostech se dozví i Karel IV. a vydá se celou věc vyřešit. Hynek je propuštěn a smí vyčkat králova příjezdu na svobodě. Jadviga odjíždí, aby se setkala s otcem, a Hynek pozná, že více miluje Pancěře než jeho.

Po příjezdu Karla IV. se Pancéř zpovídá ze svých skutků. Není si vědom provinění proti rytířské cti ani proti královským zákonům, ale trest oběšení přijímá s pokorou. Jadviga se Severinem příliš pozdě králi sdělují, že Pancéř prokázal Hynku z Potštejna laskavost, ale ten to úmyslně zamlčel. Zásnuby s Hynkem však Jadviga ruší.

Přivitan, kmet staropražský (1855)

Poté, co Břetislav II. zrušil nástupnictví nejstaršího z rodu Přemyslovců, zmítají na počátku 11. století Čechami spory možných nástupců. Do Prahy přijíždí Ota Olomoucký, aby ukončil boje a při jednání s bratrem Vladislavem rozhodli společně o nástupci. U bran Otu očekává kmet Přivitan a jeho korouhevník Rozhon. S Otou přijíždí i bojovník Dětříšek se

synem Zdeňkem. Při příjezdu se strhne boj mezi zastánci Oty a Vladislava. Přivitanova dcera Eliška se ocitne v nebezpečí, ale Zdeněk ji zachrání. Oba se do sebe zamilují, ale jejich otcové jsou nesmiřitelní odpůrci a jejich lásce nepřejí.

V Přivitanově domě se ukrývá poslední Vršovec Jan, který také miluje jeho dceru. Ona mu ale prozradí, že miluje jiného. Na poradě se Ota vzdá svého nároku na trůn a přepustí jej svému bratru Vladislavovi, který se stává novým knížetem. Přivitan jej ale nechce uznat za vládce a společně s Vršovcem vymýšlí plán na dosazení bývalého knížete Bořivoje II.

Když Vladislav i Ota odjedou z Prahy, Přivitan tajně pošle zprávu Bořivojovi, aby se dostavil do Prahy a dosedl s podporou města na knížecí trůn. To se zdaří, ale Vladislav a Ota se ihned obracejí proti Praze. K boji dojde před branami města, kde obě strany střídavě dosáhnou malého vítězství.

Na žádost německého krále Jindřicha V. jsou Bořivoj II. a Vladislav pozváni do Rokycan na jednání o nástupnictví. Bořivoj je bez předešlého slyšení zajat a Vladislav jmenován českým knížetem. Přivitan je za svůj odpor veřejně zostuzen a při výkonu trestu umírá žalem jeho dcera Eliška.

Námluvy Oldřichovy (1855)

Na počátku 11. století se do Prahy vrací z úspěšného tažení do Polska vojsko knížete Oldřicha. Jeho návrat očekávají i Kresina, vladýka čeledi Domorodovy, jeho dcera Božena a Vítek, silný a schopný mladík, syn pohanské věštkyně Samoborky, který se má stát manželem Boženy a novým vladýkou. Když však Božena uvidí přijíždět Oldřicha, ihned se do něj zamiluje.

Podle Samoborčiny věštby má Vítek ulovit bílou laň, aby si mohl vzít Boženu. Při lovu narazí na neznámého muže, který bojuje s turem. Jedná se o knížete Oldřicha, ale Vítek jej nepozná. Potyčka se pro cizince nevyvíjí dobře, avšak Vítek jej zachrání. Na oplátku je pozván k Oldřichovu dvoru a je mu přislíbena pomoc s lovem bílé laně.

Při lovu Vítek laň mine a zabije ji kníže Oldřich. Když se vrací s úlovkem domů, potká Oldřich Boženu a zamiluje se do ní. Vítek už ví, že věštba nejde změnit, a tak pomůže Oldřichovi Boženu získat. Za odměnu je pak Oldřichem povýšen do šlechtického stavu. Dostává jako znak pětulistou růži a založí rod Vítkovců.

Dvůr krále Václava (1855)

Pěvec Hašek z Boru, ucházející se nejdříve o ruku Jitky Kokšinské, svede Svatavu, zaslíbenou rytíři Jaroši Stochovskému. Ten jej poté vyzve na souboj. Jaroš zvítězí a chce Haška zabít, když se dostaví král Václav I. a oba soupeře potrestá za nedodržení královského mírového zákona. Jaroš je vykázán ode dvora, Hašek ještě smí zůstat na hradě, protože má dojít k pěvecké soutěži s Němcem Guntramem z Gundolfingenu.

Soutěž Hašek vyhraje, ale ještě téhož večera musí odjet z hradu. Za králem mezitím dorazí nejvyšší sudí a zvěstuje mu, že Tataři plánují útok na západ přes Moravu. Václav I. se tedy na jaře roku 1240 vydává do Prahy, aby připravil svá vojska k obraně.

Během vyhoštění od královského dvora se Hašek zamiluje do Máří Zamlekovské a ona do něho, ačkoliv je stále zaslíben Svatavě. Když je čas jít do boje, zlomí Hašek Máří srdce svým přiznáním. Miroše Mokotřaského, který také tajně miluje Máří, pobouří domnělé poskvrnění její počestnosti, protože se na Zamlekově objeví dítě. Miroš přísahá, že se Haškovi pomstí.

Obrana Moravy se odehrává převážně v okolí Olomouce, která je i obležena. Při jedné z potyček s již ustupujícími Tatary je Hašek zajat, ale vzápětí ho osvobodí Miroš, aby jej mohl zabít sám. V tom mu však zabrání ostatní rytíři, kteří chtějí spravedlivý soud. Hašek nejdříve děkuje za záchranu života a zaváže se učinit pokání a vystavět klášter. Obvinění, že by dítě Máří bylo jeho, ale vyvrací a všichni se vydávají na Zamlekov.

Tam jim Máří prozradí, že dítě je Haška a Svatavy, která se dítěte zřekla. Ona ho má jen v opatrovnictví. Všichni jsou upokojeni a Hašek se pouští do slíbené stavby kláštera.

Hrad (1860)

V Evropě probíhá třicetiletá válka. Na votickém hradě vládne kněžna Barbora Eusebie, manželka pana Sezimy. Má několik dětí, z nichž nejvíce vyniká dospívající dcera Marie Františka.

K hradu přijíždí Pavel Osterský Kaplíř ze Sulevic, bývalý votický pán, nyní plukovník švédského vojska. Spolu s ním přijíždí i jeho synovci, vnuci Kašpara Kaplíře popraveného roku 1621 na Staroměstském náměstí, Zdeněk, Oldřich a Kašpar. Jejich návštěva je tajná, a tak se jen Zdeněk a Oldřich jako pánové z Amstettu vydávají na hrad vzdát čest paní hradu.

Hned při vjezdu na nádvoří se Oldřich setká s Marií Františkou a zamilují se do sebe. Při společné večeři nabude hradní, který sloužil i Kaplířům, podezření, že mladíci nejsou

těmi, za koho se vydávají. Hraběnka jeho domněnkám nevěří a oba bratry zve i nadále na hrad.

Torstensenovo švédské vojsko postupuje do Čech a Pavel Osterský se pokusí získat zpět votický hrad. Jeho úmysl se zdaří a hraběnka i s rodinou se stanou jeho dočasnými vězni. Oldřich ale miluje Marii Františku a nechce pošpinit jméno svého rodu násilím na ženách. Proto bez vědomí svého strýce vyvede všechny vězně tajnou cestou z hradu. Strýc jej za tento čin ani nepokárá, neboť je hrdý, že Oldřich tolik dbal na svou čest.

Události pokračují bitvou u Jankova, kde jsou císařské jednotky poraženy, ale během boje je raněn Pavel Osterský a posléze na votickém hradě umírá. Po životě, který musel strávit v exilu, je pohřben v rodné zemi, jak si vždy přál.

Proměny historické prózy v době národního obrození

S formováním národní společnosti koncem 18. století souvisí i stupňující se obliba historických námětů. Odkazy na minulost a bohatou historii českého národa sloužily k vyjádření národní specifičnosti a individuality v rámci Evropy. Nejrozšířenějším žánrem se zpočátku stala rytířská povídka, která se pokoušela především vychovávat čtenáře a čtivějším způsobem jej seznamovat s národními dějinami. Prvním z jejích autorů byl Prokop Šedivý, který zpracoval čtenářsky oblíbené téma z Hájkovy kroniky (*České amazonky aneb Dívčí boj v Čechách*, 1792). Podobné tendence se brzy uplatnily i v dramatu (kromě Šedivého především bratři Thámové, M. Stuna a Antonín J. Zíma, jehož drama *Oldřich a Božena* vyšlo tiskem v roce 1789).

Česká historická povídka vlastně žánrově navazovala na populární lidovou četbu německou (působily především překlady Heinricha Christiana Spiesse), jen s tím rozdílem, že děj byl situován do domácího prostředí (Vodička 1960: s. 89). Ostatní znaky však zůstávaly stejné, povídky se nacházely na pomezí pohádky a pověsti a vyznačovaly se emocionálním podáním, drastičností a patosem. Jednalo se spíše o dobrodružné a milostné historie než o pravdivý obraz stavu společnosti. Z evropských literatur k nám od konce 18. století pronikaly mravoučné francouzské čarodějnické povídky a arabské pohádky z *Tisíce a jedné noci* (Vodička 1960: s. 91).

V prvních desetiletích 19. století dochází v české společnosti k rozmachu vlasteneckých ideálů a tím i ke stupňování zájmu o historická fakta. Jejich zdrojem postupně přestávala být Hájkova kronika, o níž se díky Dobnerovi a Dobrovskému již vědělo, že je plná smyšlenek. V tehdejších textech dominují vzpomínky na slavnou minulost a vzývání přírody jako dokonalejšího místa pro život, než jaké nabízí soudobá společnost. Minulost není prezentována skrze člověka jako individualitu (jako se dříve dělo v rytířských povídkách), ale jako obraz celé společnosti a jejích hodnot (Vodička 1960: s. 210). Pokusy o náročnější tvorbu v této době představují především básnicky stylizované novely: *Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav* (1818) od Josefa Lindy a *Oběť* od Františka Novotného (1824).

Další krok v historické tvorbě vycházel z reflexe celoevropsky úspěšného díla Waltera Scotta. Ten byl nejen daleko důslednější v práci s historickými prameny, ale především na jejich základě usiloval o analýzu a pochopení mezilidských vztahů a krizí ve společnosti. Jeho hrdina už není jen výjimečným jedincem společnosti, ale spíše jejím reprezentantem. Waltera Scotta se dovolává již Václav Kliment Klicpera v úvodu ke svému *Točnicku* (1828), byť kvalitám jeho tvorby, scottovské šíři záběru a schopnosti typizace, se nepřiblížil.

Ve třicátých a čtyřicátých letech docházelo k postupnému sblížení literatury a reálného života. Objevují se snahy o přesné zobrazení historické skutečnosti a o originálnější formu próz. Tyto změny vycházejí nejenom z přijímání díla Scottova a dalších romantiků, ale jsou spojeny s etablováním vzdělané buržoazie jako společenské třídy, s její chutí se dále intelektuálně rozvíjet a bavit. Zájem se postupně soustřeďuje na historicky mladší dějiny a minulost přestává být jen ideálním protějškem současnosti, ale stává se analogií pro budoucnost a obrazem možných společenských změn. Vzorem historické povídky avšak zůstává sentimentální Carl Franz van der Velde, jehož díla byla překládána a napodobována již od dvacátých let, např. Františkem Bohumilem Tomsou (*Svatava a Vojmil*, 1831).

Značný vliv na vývoj české historické prózy měl i Karel Herloš – Herlessohn. Jeho německy psané texty z třicátých a čtyřicátých let byly v Čechách velice oblíbené, protože se soustředily na významná období českých dějin, na které nahlížel osvícenským pohledem.¹⁾ V době před rokem 1848 byla německá literatura stále velkým konkurentem té české, a právě výrazným vztahem k Čechám i kvantitou si Herloš získával obdiv u českých čtenářů i u jiných autorů. Navazovali na něj K. H. Mácha, J. K. Tyl, K. Sabina i P. Chocholoušek. Jeho díla byla překládána až v padesátých letech.

Další krok učinil Josef Kajetán Tyl. Chtěl nalézt novou tvář historické povídky. Navazoval na tradiční rytířské povídky, které byly u čtenářů stále oblíbené, ale zároveň se snažil vytvořit kultivovanější vypravěčský styl a navázat na scottovský přístup k historii. Ve svých textech usiloval o dějinnou pravdivost (i když stále jen nedostatečně pomocí několika dat, postav a událostí), ale celkový kolorit společnosti byl tvořen pomocí stereotypních kulis. Obraz minulosti měl především sloužit k reflexi soudobé společnosti a jejích problémů.²⁾

Karel Hynek Mácha reprezentuje odlišný způsob přístupu k historickým pramenům a k jejich zpracování. V jeho próze, stejně jako v poezii, je důležité zobrazení romantické iluze a deziluze světa. Idealizovaný svět minulosti je obýván subjektivními postavami romantických rozervanců, kteří hledají smysl života v minulosti i jeho projekci do přítomnosti (Vodička 1960: s. 271). Stejně je sytý lyrické a náladové zobrazení světa upřednostňováno před historickou autenticitou.

Nedostatky v přesném historickém zobrazení minulosti, kterých se Tyl ani Mácha zcela nevyvarovali, se na počátku 40. let pokusil odstranit Jan z Hvězdy (Jakub Jan Marek)

¹⁾ URVÁLKOVÁ, Z. Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herloßsohna v českém literárním kontextu. 1. vyd. Praha: ARSCI, 2009, s. 12

²⁾ OTRUBA, M. Medailon o autorovi. IN Tyl, J. K. Dekret kutnohorský. Praha: Čs spisovatel, 1976, s. 10

například ve svých povídkách *Jarohněv z Hrádku* (1843) a *Mastičkář* (1845). V nich poukazoval na význam ideových proudů v národní minulosti, kterých se snažil využívat na úkor motivů adaptovaných z přítomnosti. Jedná se o první případ, ve kterém se do popředí dostává umělecké zobrazení minulosti v její specifické podobě (srov. Vodička 1960: s. 274). K autenticitě sloužilo věrné zobrazení společnosti, chování a mluva postav i celkové kulisy světa. Zábavnost u Marka však stále zůstala důležitou složkou díla a v důsledku zabraňovala plnému rozvinutí historického pohledu.

Na dalším stupni stojí Prokop Chocholoušek. Dále rozvíjí studium historických pramenů a zaměřuje se na vyjádření společenského koloritu minulosti. Do toho ale zároveň vkládá aktuálně působící vlastenecké myšlenky.

V roce 1844 začíná vydávat své povídky Karel Sabina (vyšly pouze tři: *Kat krále Václava*, *Schůzka na Karlově Týně*, *Lásky žalosti a blahosti*), ze kterých prosvítá ovlivnění romantismem a Máchou. Kvalitativně za svým vzorem ovšem zaostávaly a spíš se vyznačovaly absurdní děsivostí a křiklavostí charakterů a dějů (Vodička 1960: s. 277). Sabinův přínos tkví především v novém pojetí problematiky společnosti, ve které jsou hlavní rozdíly zpodobněny nejen jako nacionální rozpor mezi českým a německým národem, ale i jako rozpor sociální, mezi chudými a bohatými.

Ve čtyřicátých letech byl romantismus opět aktualizován, tentokrát s větším zaměřením na národní a sociální otázky. Naopak rozervanectví a fantastičnost začínají být přežitkem a nenacházejí místo v novém pojetí historické povídky (Vodička 1960: s. 377). Revolučnost zachycená právě v romanticky laděných prózách byla stále ve společnosti oblíbená, ale hlavní funkce historické povídky již ležela jinde: u historicky pravdivého zobrazení světa.

V padesátých letech pronikal do literatury historismus stále více. Zmizela však ideovost a aktualizační funkce, která byla dříve typická pro povídky Tylova stylu. V tomto duchu navázal na své starší práce V. K. Klicpera v povídkách *Příchod Karla IV. do Čech* (1855), *Karel IV. před Frankensteinem* (1856) a *Král Jan Slepý* (1858). Od tohoto proudu se odlišovali pouze Josef Jiří Kolár (*Pekla zplozenci*, 1853 v *Lumíru*) a Prokop Chocholoušek.

Právě ten si jako jediný zachoval svoji revolučnost a stále se hlásil k demokratickým ideám roku 1848 (Vodička 1960: s. 503). V povídkách z této doby se ještě výrazněji projevoval boj proti utlačovatelům společnosti a snaha o osvobození národa. Chocholouškovy prózy z tohoto období čerpaly náměty nejen z českých dějin, ale i z dějin jihoslovanských. Soubor jihoslovanských povídek byl vydán pod názvem *Jih* (1863).

Srovnání s jinými autory historických próz

Václav Kliment Klicpera

V době, kdy Chocholoušek teprve začínal svoji spisovatelskou dráhu, byl Klicpera už uznávaným autorem divadelních her a měl za sebou i několik historických povídek (*Točník*, 1828, *Vítek Vítковиč*, 1830, *Věnceslava*, 1832) a další napsal v padesátých letech 19. století.

I když tvořili ve stejném období a snažili se navázat na Waltera Scotta, byly jejich postupy a záměry odlišné. Klicperovy texty se vyznačují větší dějovostí, postavy přestávají být jasně ohraničené, jejich existence je více rozprostřena v čase, především do jejich, často nešťastné, minulosti. Na rozdíl od Chocholouškových postav se nedají jednoznačně rozdělit na černé a bílé. Dalším typickým znakem Klicperových postav je absence bližších vnějších i vnitřních charakteristik, některé například vystupují pouze jako jména (nejčastěji se jedná o historicky doložená jména šlechticů, která mají zvýšit celkovou věrohodnost a fakticitu).

Chocholoušek se vždy soustředil na ústřední dějovou linii a počet postav zasahujících do děje byl limitovaný, na druhé straně Klicpera často používá epizodické postavy a dějové odbočky, ve kterých se snaží přiblížit čtenáři postoj společnosti, většinou jde o vztah k pověstem a pověrám. Klicperovy postavy „prorockého“ (Bartolín v *Točniku*) nebo až mytického (Srš v *Karlovi IV. před Frankensteinem*) typu u Chocholouška najdeme jen výjimečně (Maruna v *Templářích v Čechách*).

Pokud můžeme Chocholouškovy texty označit až za pouhý sled dialogů mezi hlavními postavami, pak by se Klicpera stal autorem rozhovorů postav u kulatého stolu. Klicpera do svých povídek vnášel velké množství postav a všechny měly v dialozích stejné postavení. Jak hlavní postavy, tak i vedlejší svými promluvami přispívaly k vývoji děje a vždy s ním nějak úzce souvisely. Každá postava tak měla svoji důležitou roli, i když se třeba jen objevila v jedné scéně.

Rozdílné je i pojetí ženských postav u obou autorů, Klicperovy ženy jsou aktivní. Svě muže si troufají i kritizovat a nepodvolují se slepě jejich vůli. Často jim chtějí stát po boku, i když jejich cesta vede např. do války.

Klicpera se omezuje na zobrazení společnosti a historických reálií, výchovné tendence jsou v jeho textech spíše upozaděny. V tomto ohledu je Chocholouškova tvorba laděna opačně, u něho je snaha o apel na čtenáře dominantní.

Chocholoušek se s Klicperou někdy doplňovali. Chocholouškova povídka *Jan Pancér* (časopisecky 1851) dějově navazuje na Klicperův román *Karel IV. před Frankensteinem*

(1856). Oba autoři se ale rozcházejí ve svém hodnocení postavy Pancéře. U Klicpery je zbojníkem, který ohrožuje bezpečnost všech pocestných, a nebýt shovívavosti Karla IV. byl by dalším, na koho by vojsko táhlo. Chocholoušek naopak Pancéře idealizuje (jak bylo pro jeho tvorbu charakteristické) pro jeho rytířkost a čestné chování ke všem bez rozdílu.

Josef Kajetán Tyl

Josef Kajetán Tyl byl jedním ze vzorů a přátel P. Chocholouška. Oba se snažili do svých děl vkládat aktuální témata a vychovávat čtenáře. Tyl začal psát své historické povídky už ve třicátých letech 19. století pod vlivem úsilí prvních vlasteneckých generací a snažil se ve společnosti naplnit poptávku po historické četbě. Od romantické tvorby jiných autorů se liší odpoutáním od osudu jedince a přenesením pozornosti na národ.

Tylovi se podařilo zdokonalit vypravěčský sloh a i přes velké množství próz, které během dvaceti let napsal, dokázal schematické kompoziční postupy svých povídek různě variovat. Většina jeho prací se drží vanderveldovského typu povídky, který opouští, jen pokud chce dosáhnout přesnější projekce soudobých problémů (srov. Vodička 1960: s. 373). To se mu nejlépe zdařilo v povídkách *Rozina Ruthardova* (1839) a *Dekret Kutnohorský* (1841), kde využil historických kulis k uvedení aktuálních společenských problémů.

Pro idealizujícího Tyla byl národ vždy na prvním místě a jeho způsob psaní se časem stával stále víc tendenčním a sentimentálním. Dobro nakonec vždy zvítězilo nad zlem, poetické popisy především evokovaly krásu minulosti. Jeho postoje byly značně idealizované, aby mohly sloužit výchovným účelům a posilovaly národní uvědomění. Nešlo mu tolik o přesné zobrazení skutečnosti, ale spíše o určení obecné situace člověka ve světě. To byl i důvod, proč jeho historické texty, stejně jako Chocholouškovy, začaly rychle zastarávat. Společnost se od 50. let nasytila přehnaně idealizovaných a emotivních obrazů minulosti a začala žádat realističtější přístup k tématům (Vodička 1960: s. 374).

Chocholoušek používal podobné schematizované postupy, když příběhy lásky, vlastenectví a cti zasazoval do historických kulis. Oproti Tylovi však více dbal na historickou věrohodnost a snažil se přesněji zachytit dobu minulou a její hodnoty. Podařilo se mu tak do jisté míry zachovat kolorit středověké společnosti a zároveň do ní promítnout aktuální společenské problémy.

Postavy u J. K. Tyla jsou přesto charakterově složitější, pestřejší a méně předvídatelné než u P. Chocholouška. Charakterizace postav je založena i na lexiku, protože každá používá osobité verbální vyjadřování. S ním souvisí i to, že postavy málokdy jednájí v klidu, téměř v

každé situaci jsou ovlivňovány city, nejčastěji láskou, strachem nebo studem, které se dále promítají do jejich jednání. Důsledkem je pak i výrazné zastoupení zvolání a otázek v dialozích.

Karel Sabina

Karel Sabina se snažil ve své tvorbě spojit minulost s přítomností, přenést historický (romantický) obraz světa do současné společnosti. K tomuto účelu mu sloužily přírodní kulisy, které (na rozdíl od Prokopa Chocholouška) považoval za neměnné.³⁾ Historické prvky jsou podřízeny požadavkům romantické poetiky (tragičnost povídek, postavy rozervanců), i když se snažil o realistické zobrazení. Sabina často upravoval fakta a odkazoval na dokumenty, které, ačkoliv založené na pravdivém základu, přetvářel tak, aby více podporovaly ideovou stránku díla. Za důležitou součást každého tvůrčího úsilí považoval subjektivní prožitek a zobrazení rozporu reality a ideálu.⁴⁾ I Chocholoušek občas využíval fiktivních dokumentů a dopisů, ale jeho důraz na fakticitu ve většině případů převládal a odvolával se přímo na kroniky a jiné historické texty.

Náměty pro své prózy čerpal Sabina i z Hájkovy kroniky. Přejímal z ní i celé pasáže, u kterých pouze aktualizoval jazykovou podobu.⁵⁾ Vliv na Sabinu měli v jeho raném období i mnozí romantičtí autoři, především Karel Herloš (převzal od něj dějotvornou funkci dokumentů v textu) a Karel Hynek Mácha, na jehož *Cikány* Sabina navazoval v *Hrobníkovi*.

Od ostatních autorů se výrazně lišil svým pohledem na historické postavy. Významné osobnosti českých dějin se pokoušel ironizovat (Jan Žižka je ukázán jako zloděj, Václav IV. zase jako opilec) a poukázat na stereotypní přijímání hrdinských postav. Dále se snažil celkově změnit dobové vnímání tradičních historických námětů.⁶⁾ Chocholoušek se na druhé straně vrací k postavě rytíře jako člověka ryze ctnostného a téměř nevyužívá největších postav české historie. Pokud už se v textech objeví, pak jedině jako postavy vedlejší.

Sabina psal historické prózy již ve čtyřicátých letech 19. století, z této doby pocházejí *Obrazy ze XIV. a XV. věku*, které musel několikrát přepracovávat, protože je cenzura nechtěla povolit. K historické tematice se vrací až v šedesátých letech novelou *Hyacint* (1862), ve které se spojují poetiky různých období (gotického románu, obrozené poezie) a projevují se

³⁾ CHARYPAR, M. *Karel Sabina: „Epigon“ a tvůrce*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s. 100

⁴⁾ Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 1. vyd. Praha: Academia, 1985 – 2008, heslo K. Sabina

⁵⁾ CHARYPAR, M. *Karel Sabina: „Epigon“ a tvůrce*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s. 121

⁶⁾ Tamtéž, s. 129

tu i moderní demokratické ideje.⁷⁾ Jako literární kritik a teoretik se snažil i ve svých dílech prakticky dodržovat své názory, ale většinou za nimi zaostával.

Další autoři historických próz

Historické tematice se věnovali i další autoři. Například Šebastián Hněvkovský ve veršovaném satirickém eposu *Děvín* a Věnceslav Sv. Novotný. V dramatu využívali náměty z minulosti Jan Nepomuk Štěpánek a Simeon Karel Macháček, který do velké míry navazoval na V. K. Klicperu. Historické prózy psal také František Bohumil Tomsa, Jan Erazím Vocel, Antonín Jaroslav Vrtátka, Jan Formánek Činoveský ad. V časopisech raného obrození publikovali své (ať už původní, nebo přeložené) texty také Michal Silorád Patrčka, Jan Kocian, Jan Herzog, Josef Myslimír Ludvík a Jan Hýbl.⁸⁾ Postupně se prosazovali i další vedle již zmíněného Jana Jindřicha Marka (Jana z Hvězdy) například autoři, kteří si z historie vybírali především senzační, kuriózní a drastické motivy (např. Václav Rodomil Kramerius, Josef Jiří Kolár)

⁷⁾ CHARYPAR, M. *Karel Sabina: „Epigon“ a tvůrce*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010, s. 190

⁸⁾ KUSÁKOVÁ, L. *Krásná próza raného obrození*. Svazek 1: Studie. Praha: Karolinum, 2003, s. 43

Postavy

Historické romány a povídky Prokopa Chocholouška se odehrávají v různých časových obdobích, ale postavy se v nich chovají téměř totožně a jsou tvořeny podle několika málo vzorů. Lze je charakterizovat jako zosobnění určitých lidských vlastností a jejich chování je potom podle nich lehce předvídatelné. Společnost a její mravy jsou přitom ve všech prózách prakticky identické a její hodnotová a morální kritéria jsou nastavena stejně. Předvídatelnost jednání postav je umocněna i tím, že se autor drží historických fakt a dává čtenáři najevo, že to, co mu v textu předkládá, se opravdu stalo.

Postavy lze vždy již od jejich uvedení na scénu rozdělit na kladné a záporné. V případě, že nějaká postava, která by měla být kladná, jedná záporně (například Ondřej Oremus v povídce *Křižáci*), je čtenář předem upozorněn, že toto jednání má hlubší smysl, a že nakonec bude ku prospěchu dobré věci. Charakterově komplikovanější postavy nejsou v Chocholouškově díle obvyklé a setkáváme se s nimi jen výjimečně. Nejčastěji jde o postavy, které své jednání neustále přizpůsobují měnící se situaci, což je řadí k typu postav, které jsou prezentovány jako negativní (Andrea Saramita z povídky *Dcera Otakarova* je jednou z nich, zjednodušeně by se dal charakterizovat jako zosobnění touhy po slávě).

Způsob vnějšího popisu postav je rovněž konstantní. Mezi základní znaky utvářející podobu všech postav patří výraz obličeje, očí a čela, vlasy, fyzická charakteristika těla, oděv, případně různé doplňky (většinou zbraně či šperky). Tento popis se však obvykle objevuje jen v situaci, kdy se postava poprvé dostává na scénu. Častěji se jakékoliv změny u postav vyjadřují očima a výrazy tváře. (Viz příslušná kapitola.)

Mužské postavy

Mužské postavy jsou v dílech Prokopa Chocholouška zastoupeny častěji než postavy ženské. Nezáleží na tom, jestli se jedná o postavy vedlejší nebo hlavní. Od ženských postav se liší činorodostí a cílevědomostí. V tom jim jsou schopny ženy konkurovat jen ve chvílích, kdy se jejich hlavním motivem jednání stane pomsta.

Prokop Chocholoušek ve svých dílech používá téměř výlučně dva typy mužských postav. Prvním z nich jsou šlechtici a rytíři, kteří v každé situaci dbají na svou čest a dobré jméno rodu a nic je nepřinutí je pošpinit, i kdyby tak měli obětovat své osobní štěstí. Slávu hledají na bojišti a nic pro ně není větší satisfakcí než padlý protivník. Tito muži jsou loajální ke svým vůdcům a bezprávi trestají podle zákona.

Druhým typem jsou muži milovníci, kteří excelují v kurtoazii a lichocení ženám. Nejvíce času tráví na panských dvorech při různých plesech a hostinách, tedy ve společnosti žen. Mravy mají vytříbenější než muži prvního typu, ale v případě potřeby se často dovedou ohánět mečem stejně obratně jako bojem zocelení rytíři.

Aby charakteristické vlastnosti těchto dominujících postav vynikly ještě více, objevují se v příbězích i postavy s opačnými vlastnostmi. Proti mužům čestným stojí muži, kteří již dříve zradili své zásady. Obratní milovníci jsou ukázáni v ještě lepším světle, když jsou srovnáni s neohranými muži, kterým dělá problém vyznat své city. Využívání takových kontrastních postav je pro Chocholouškovu tvorbu charakteristické.

Jako ilustraci tohoto základního rozvržení uvádím dvě situace z různých povídek a románů, které ukazují, jak obvyklý Chocholouškův hrdina vypadá, protože vnější popisy postav se téměř neliší.

„Nyní teprve, když plášť odhalil, bylo viděti, že to mladík as mezi dvacátým a pětadvacátým rokem jsoucí. Vzrůstu byl nevysokého, štíhlého, tváří bledých jako člověk, který se byl více s knihami, nežli s číms jiným obíral. Vzezření byl přímého, vůbec se ukázal jako člověk, který jsa čistého, nezkaženého srdce, každého za sobě rovného ve smýšlení pokládaje a mnoho sobě k vezdejšímu blahu nežádá, nýbrž spíše ve svém nitru ho hledá, a jemuž skromnost káže, ustoupiti z cesty, když se někdo dere ku předu“ (Chocholoušek 1900d: s. 182). Takto čtenáři vypravěč předkládá Menharta v povídce *Křižáci*. Jeho vnější charakteristika přesně odpovídá výše zmíněnému postupu. Menhartovy vybrané vlastnosti jsou pro další děj důležité, protože předurčují budoucí jednání postavy.

Podobným příkladem je Rajmund z Lichtemburka vystupující v povídce *Dvě královny*, je tu pouze kladen větší důraz na popis oděvu: „Byl muž asi třicetiletý, štíhlý, souměrnost

zrůstu jakož i hladký obličej činily jej oblíbeným bohatýrem paní a panen. Oděv jeho byl skvostný, a zdálo-li se, že první rytíř někam na válečnou výpravu si vyjíždí, muselo se souditi, že tento panic na milostném záletu se nachází. Černý, zlatem vyšívaný biret, s něhož bílé a červené péro vlálo, kryl hlavu jeho a pod ním splývaly dlouhé kaštanové vlasy až po ramena. Krátký světlomodrý kabát, stříbrnými portami lemovaný, byl z předu otevřený a pod ním bylo viděti lesklý, lehký krunýř práce vypuklé, jakých tehda užívalo panstvo v nádheře své [...]“ (Chocholoušek 1900b: s. 4).

Z výše uvedených popisů lze vyvodit další znak charakteristický pro výstavbu postav. Jejich povahové vlastnosti jsou odvozeny od jejich vnějších znaků. Nejčastěji se jedná o oči, které toho podle Chocholouška o člověku prozradí nejvíce, ale i oděv nebo postava poskytuje vypravěči dostatek informací, aby si mohl vytvořit přesný obraz. Takový popis přitom postihuje právě ty vlastnosti, které jsou v dalším textu důležité.

Bojovníci

Jakým způsobem archetypální Chocholouškův hrdina jedná, můžeme ukázat na několika úryvcích z jeho próz. Jan ze Smojna je hrdina, čestný zastánce práv lidu, nebojí se ostatních šlechticů a trestá každého bez výjimky, jediným zákonem mu je král. Nejlépe jeho počínání vystihuje scéna propuštění zajatců, které zajala čeled' jeho kumpána Oldřicha Brandejského. Když Pancéř zjistí, že kupci cestovali pod císařovou ochranou, rozhodne se je propustit a přikáže, aby jim byl vrácen všechn majetek. Smělý kupec mu při odchodu prozradí, že měl ve váčku pět zlat'áků, které mu nebyly navraceny. Pancéř se ho ptá: „Poslyš! U koho se peníze tvé najdou, bude viset v okamžení tady na bráně. Stojíš stále ještě na své žalobě?“ Kupec pokynul hlavou, že ano, a viník se mezi zbojníky přihlásil, i když znal svůj osud. Pancéř ovšem nenechal ani pomstychtivého kupce bez trestu: „Tys věděl, co očekává nešťastníka toho. Pro pět bídných zlat'áků jsi vydal člověka na smrt, bídníče! Ale stojí psáno: Oko za oko, zub za zub, krev za krev. - Pověste i toho bídníka tu!“ (Chocholoušek 1977: s. 159).

Čest nesmí být pošpiněna a zákony musí být dodržovány, tím pádem musí nutně přijít i trest. Jana ze Smojna však tento vývoj netěší, jen koná svou povinnost. Podobně je tomu i ve chvíli, kdy se dozví, že císař Karel IV. je na cestě k Žampachu, aby ho soudil. Jeho oddanost vládci je natolik silná, že nedbá nabádání svých spolubojovníků, aby se králi vzepřeli v boji: „Nikdy nepozdvihnu ruku svou proti králi a pánu svému! [...] A kdybych tak hluboce klesl, že bych toho schopen byl, nečinil bych tak ve společnosti tvé. Ty jses věšel na kroky mé jako

had, hledající příležitosti, kdy bys mě uštknouti mohl. Jdi, zachraň si bídné živobytí své; já zůstanu, ať se děje se mnou cokoliv“ (Chocholoušek 1977: s. 166).

Pancéř je tedy typický Chocholouškův hrdina, věrný svému slovu, vždy dodržující zákony a sám se jim podřizující. Ani jistá smrt jej neodradí od jeho úmyslů, a než aby odporoval králi, raději přijme trest.

Že čest a dobré jméno rodu jsou nade vše, ukazuje mladý Oldřich ze Sulevic v povídce *Hrad*. Jeho strýc uvězní kněžnu Barboru Eusebii s její rodinou na dobytém votickém hradě a chce je vzít s sebou jako zajatce pro případné výkupné. Oldřich s jeho zájmy nesouhlasí a rozhodne se všechny osvobodit. To se mu i podaří, a když se vrací ke strýci oznámit, že se vzepřel jeho vůli a zajatce nechal utéct, argumentuje slovy: „I já jsem Kaplír, a nesmím připustit, aby se někdy hlásalo: ‚Kaplířové vedli boj s ženami a dětmi brannou rukou pro osobní zisk svůj, z osobní zášti; a proto jsem sám je vyvedl z hradu, dobře věda, že tobě tím z největších rozpaků pomohu, strýče milý!“ Na to mu strýc odpoví: „Tos ty učinil? Zapomněl jsi na urážku tobě a tebou rodu našemu učiněnou?“ Oldřich opět upřímně replikuje: „Zapomněl, pro čest jména našeho; nic jiného nám nezůstalo, než pověst nezkažená, a tu musíme zachovati, byť i na újmu vlastního prospěchu svého[...]" (Chocholoušek 1900c: s. 213).

Většina Chocholouškových ústředních mužských postav spadá právě do skupiny takovýchto mužů cti a do velké míry jsou zaměnitelnými kopiemi, odvozenými od jednoho vzoru. To, co je odlišuje, jsou pouze jejich životní příběhy a situace, ve kterých se ocitají. Prokop Chocholoušek v charakteristikách těchto postav vytvořil elementární typ svého hrdiny, kterému pouze dává různá jména a nechává ho žít různé životy. Uvnitř této postavy se ale skrývá vždy stejný soubor vlastností, reprezentuje vždy shodný soubor životních cílů a hodnot.

Milovníci

Mezi mužskými postavami lze vyčlenit podskupinu milovníků, kteří se od první výše popsaných liší v několika charakteristikách. Muži z této skupiny nejsou o nic méně šlechetní a čestní než předchozí. Znatelný rozdíl ale tkví v chování k ženám. Milovníci jsou obratní v záležitostech dvorské etiky a mají vytríbené řečnické schopnosti, kterým ženy často podléhají. Na druhé straně bojovníci se ženám většinou zalíbí svou nelíčeností a přímočarostí. Pro ně je bohatýrská sláva mimo jiné způsobem, jak si získat přízeň žen.

Nejen postavy vedlejší, ale i některé postavy hlavní je možné zařadit do této skupiny.

Jedním z takových hrdinů je Hašek z Boru. V povídce *Dvůr krále Václava* je popsán následujícím způsobem: „Pan Hašek byl vzor bohatýra, na kolbišti našel sotva rovného, a počal-li zpívat, tuť se mocněji pnula ňadra ženská, srdce se chvělo a krev probíhala žilami, že se tváře rděly, a oko planulo“ (Chocholoušek 1906: s. 4). Uvedení na scénu je tedy poněkud odlišné než v předchozích případech. Chybí tu vnější popis, místo něj je popsán efekt, jaký má Haškov zpěv na ženské publikum, a to opět se zaměřením na reakce očí a výraz tváře.

Podobným hrdinou je i Rajmund z Lichtemburka. Vypravěč jej uvádí na scénu těmito slovy: „Byl muž asi třicetiletý, štíhlý, souměrnost zrůstu jakož i hladký obličej činily jej oblíbeným bohatýrem paní a panen. Oděv jeho byl skvostný, a zdálo-li se, že první rytíř někde na válečnou výpravu si vyjíždí, muselo se souditi, že tento panic na milostném záletu se nachází“ (Chocholoušek 1900b: s. 4). Takto popsáný Rajmund si vysloužil od Frídka ze Smojna, jednookého rytíře a prototypu muže-bojovníka, velmi negativní charakteristiku: „Přisám Bůh! Ty vyšňořené loutky tam přicházejí mně nevhod“ (Chocholoušek 1900: s. 3). V následujících několika scénách dochází ke konfrontaci obou mužů, přičemž každý reprezentuje jeden z typů mužských postav. Ukáže se, že v souboji jsou si rovni, u stolu také, rozcházejí se jen ve svých názorech na panující politickou scénu a rozbroje obou královen.

Srovnání obou typů přináší také úryvek z *Dcery Otakarovy*: „Soběslav, jsa v květu mladosti, spojoval s krásou vnější, jižto se všickni Přemyslovci vyznamenávali, též obratnost ve společenském životě, jižto, pomocí svého vznešeného a slávolesklého rodu, každého okouzloval, kdežto Černín více vlohy, přírodou mu dané pěstovav, všeho okrášlování slov i těla se střehl. Ježto Soběslavu na první pohled překvapující krása, obratnost a hladkost řeči i chování a cvičený vtip pomáhaly, Černín vynikal svou důstojnou prostotou, oním rázem pravé mužskosti, jenž když se nám namane, nás vždy podivem a úctou naplňuje“ (Chocholoušek 1900a: s. 71).

Druhý typ mužských postav ovšem není v Chocholouškových prózách tak obvyklý jako typ rytíře-bojovníka. Nejčastěji se objevuje pouze jedna taková postava v celém textu. Jak již bylo uvedeno, tito muži představují především kontrast k hrdinskému typu bojovníka, jenž se ve všech prózách stává ústřední postavou a hybatelem děje.

Ženské postavy

Na ženy v Chocholouškových povídkách obvykle zbývá pouze pozice vedlejších postav, ale to neznamená, že by jejich úloha v utváření děje byla menší. Spíš naopak, někdy to jsou právě ony, kdo stojí v pozadí a usměřňuje kroky mužských postav. Historické zasazení příběhů tomuto postavení ženských postav napomáhá. Středověký kult krásné, čisté a ctnostné ženy byl vždy pro rytíře motivací k soubojům a intrikám, ale i k hrdinským skutkům.

V povídce *Dvě královny* je takový způsob vzájemného ovlivňování postav dokonce „dvoustupňový“. Král Jan Lucemburský často dá na slovo nebo i jen naznačení své manželky Elišky Přemyslovny. Ta se často radí se svojí dvorní dámou Miladou z Růže, která v každém jednání hledá jen osobní prospěch a je v tajném spolku s Frídkem ze Smojna.

Vnější popis ženských postav se téměř neliší od popisu postav mužských, opět jej lze rozdělit do několika fází, ve kterých se popis postupně zaměřuje na vlasy, případně pokrývku hlavy, postavu, oblečení a obličej. Větší důraz je přenesen na detail a vystižení ženské krásy, celkově je popis poetičtější a barvitější: „Postava její, něco větší nežli prostřední, zdála se býti vysoká pod zvláštní úpravou vlasů jako havran černých, ježto jako nějaká věž o několika patrech vzhůru se klenuly, k jakéž úpravě bylo potřebí zvláštní formy“ (Chocholoušek 1900c: s. 34). Popis účesu kněžny Barbory Eusebie je přitom takřka stejně rozsáhlý jako bývá celý popis postavy mužské, vypravěč si dává skutečně záležet, aby vylíčil každý kousek krásných vlasů a upoutal tak pozornost a představivost čtenáře.

Mladá modlící se dívka (Božena, dcera Kresinova) je vypravěčem popsána takto: „Ačkoli tváři horlivé modlitelky viděti nebylo, poutala přece již svěžestí a lepostí údů; šije její, krásně klenutá a bílá jako krk labuti, jež tam po jezeře pluje. Stříbrem náramky práce mistrovské spínaly rukávy řízy její nad loktem k ruce, okrouhlostí až podiv budící, a pás široký zlatem vyšívaný objímal nad kyčlem tělo její. Čepce vysoký z látky červené, mnohými zlatými řetízky ozdobený nebyl ani s to, aby pojal to množství krásných rusých vlasů; tu i tam zpod čepce se vlnily a prsténce svinuvše, líbaly šiji její“ (Chocholoušek 1901a: s. 78). S přirovnáními, metonymiemi a poetizovaným jazykem obecně se setkáváme nejčastěji právě u popisu ženských postav. Podobně lyricky a emotivně jsou vylíčeny i pohledy na krajinu a popisy oblohy a povětrnostních podmínek.

Hrdé ženy

Jako je u mužských hrdinů nejtýpější povahovou vlastností čest, tak u žen je to hrdost. Muž se může směle postavit jinému muži v souboji, ale hrdá žena, která byla uražena, je horším nepřítelem. Někdy naopak přílišná hrdost brání i ženám samotným nebo jejich dětem dosáhnout štěstí.

Na hrdost šlechtičen upozorňují i samotní protagonisté v textech. Při prvním rozhovoru mezi Rajmundem z Lichtemburka a Frídkem ze Smojna hovoří druhý jmenovaný o královně Elišce Přemyslovně takto: „A k tomu ta nesnesitelná hrdost královny Elišky! Sotva si povšimne těch, kteří jí tolik služeb prokázali, ba hrdými slovy je z hradu odbývá“ (Chocholoušek 1900b: s. 17).

Kam až může uražená hrdost a touha po pomstě vést asi nejlépe ukazuje Mechtilda v *Dceři Otakarově*: „City a vášně její tak dlouho a tak mocně dušené a nyní najednou nejvýš napjaté zahřímaly o rozum její, a nitky jemné rozumu lidského popraskaly, a ona se zbláznila. A tak upadla první v pomstu trestající spravedlnosti za obmyslené hrozné činy“ (Chocholoušek 1900a: s. 132). Chtěla se zalíbit Vilému Černínovi, který ji stále přehlížel. Proto se rozhodla, že když ho nemůže mít ona, nebude ho mít žádná. Nakonec se vše obrátí proti ní, pokus o vraždu nevyjde a ona brzy šílenstvím umírá.

Podobně pomstychtivě se zachová i Ludmila z Růže, když Rajmund z Lichtemburka odmítne její vyznání lásky: „Ale nedlouho tak seděla, vzchopila se, pohled její měl cos démonického do sebe, vlasy prudkostí hnutí jejího rozpuštěné třepaly se kol skrání a tváří jejích; bylť to obraz zosobněného vzteku“ (Chocholoušek 1900b: s. 243). Nakonec ji stihne podobný osud jako zmíněnou Mechtildu, umírá bez lásky.

Úplně jiným případem je Johana Klenovská. Je příliš hrdá na to, aby vyznala svoji lásku k Menhartovi, synovi měšťana, který je jejím hradním. Když se Menhart vyzná z lásky jiné dívce a jsou v objetí přistiženi právě Johanou, ta reaguje následovně: „Veliká změna byla se s ní stala. Růže lící jejích byly pouvadly; neboť se přeháněly přes ně mraky sněhové, rtové její se chvěli, i ňadra se dula jako vlny na moři pobouřeném; bylot' patrnó, že jakási náramná bolest prsa její rozrývá, a že se marně hrdost její napíná udusiti tuto slabost jak ona to nazývala – vždyť to prozrazovaly ty bolestné, sotva polotajené vzdechy, jež se vinuly z prsou jejích“ (Chocholoušek 1900d: s. 267). Vlastní neústupnost tak nese vinu za to, že je její láska zklamána.

Vlastní hrdost staví nad štěstí své dcery a jejich zachránce i kněžna Barbora Eusebie. Není schopná se smířit s tím, že by si její dceru měl vzít někdo, kdo je jiné víry, než ona:

„Odřekněte se svých bludů, vyznejte svatou církev Římskokatolickou za jedinou pravou a spasitelnou, a já [...]“ Oldřich odmítne její nabídku, což vyvolá v hraběnce tuto reakci: „Hraběnka se zarazila, ucouvla na krok, nevole vyšlehla jí z oka, zbarvila rudou září její tvář, nevole i zahanbení, že nabídnutí její, učiněné v prvním návalu citů překypujících, odmítnuto bylo, ona tolik zadala hrdosti své jak ženské, tak rodinné, a marně“ (Chocholoušek 1900c: s. 203).

Jedinými chvílemi, kdy se ženská hrdost dostává do pozadí, jsou okamžiky, ve kterých se hrdost podvolí „božskému citu lidskosti“, tedy soucitu a empatii. Těchto situací najdeme v Chocholouškových prózách několik. Jednou z nich je prohlédnutí kněžny Barbory Eusebie: „Dražší, šlechetnější slzy snad nikdy ještě neronilo oko její; vždyť i na ty hrdé tvory, kteří se cosi více, lepšími ostatních býti mní, přicházejí doby, kdy božský cit lidskosti hrdost ze srdcí jejich vypuzuje“ (Chocholoušek 1900c: s. 194). I tato hrdá žena, která nebyla schopna dopřát štěstí své dceři kvůli náboženské nevraživosti, je schopná nesobeckého citu, byť jen na chvíli. Podobné scény prozření, které mají za následek proměnu statického charakteru, však v Chocholouškových textech nalezneme jen výjimečně.

Hrdé ženy jsou ve všech případech bohaté šlechtičny, jež považují majetek, krásu a společenské postavení za prostředky, které je povyšují nad ostatní. Jejich chování je determinováno touhou po ještě větším uznání a nejvíc se děsí toho, že by o své výsostné postavení mohly přijít.

Zbožné ženy

Podobně jako měly mužské postavy bojovníků svou alternativu v typu milence, lze i mezi ženskými vyčlenit menší skupinu. Do ní by spadaly všechny pokorné a zbožné ženy a dívky, pro které je láska k Bohu nade vše. Většinou se jedná o dcery těch nejvíce hrdých žen, takže při srovnání vyniká rozdíl mezi nimi.

Královna Adela má s Přemyslem Otakarem dceru Blaženu, která, jak už jméno napovídá, je blažená ve své víře v Boha. („Mluvící jména“ však nejsou pro Chocholouškovu tvorbu vůbec typická.) Sice miluje mladého Viléma Černína, ale její zbožnost ji přiměje odloučit se od něj se slibem věčné lásky: „Nyní půjdu s ukojenou myslí za voláním Páně, jehožto hlas se ozval v duši mé, a nikdy již nevrátí se jméno mé do země této, odumřela jsem životu předešlému, a památka moje zmizí ze země české, jako těch, kteří odpočívají ve hrobech“ (Chocholoušek 1900a: s. 58). Tak Blažena „umírá“ pro českou zem a odchází z Prahy, aby svůj další život zasvětila Bohu jako sestra Felicie.

Podobně smýšlí i Františka Marie, dcera kněžny Barbory Eusebie. Pro ni je víra posvátná a kdo jí hanobí, nemůže mít u ní úspěch, i kdyby jej sama milovala: „Nesmím přijmouti dvoření muže, jenž tak příkře stojí proti nejsvětějšímu pokladu mému – proti víře mé“ (Chocholoušek 1900c: s. 78). I pro ni je víra vždy nade vše a v jejím mládí a jisté nezkušenosti se těžko hledají mezery k pochybnostem v přesvědčení. Do jisté míry je síla její víry stejná jako její matky, ale vychází z jiných pohnutek. Víra Marie Františky je čistá a vychází z upřímného zanícení, zatímco Barbora Eusebie (hrdá žena) je ovlivněna politickým děním a opozicí katolictví a protestantismu.

V této skupině zbožných žen by se daly vymezit ženy-věštyně. Kromě toho, že je jejich víra v Boha (nebo v případě Samoborky v pohanské bohy) mimořádně silná, mají navíc schopnost vidět do budoucnosti.

První z nich je stará pohanka a věštyně čeledi Domorodovy Samoborka. U ní se věštecké schopnosti předpokládají a slouží k užítku celému společenství. Věštbou a svolením jejich bohů se řídí i stařešina Kresina, i když to nechce dát sám před sebou najevo. „Kresina se rozmýšlel: „Já si to rozmyslím,‘ odpověděl konečně; bylť se již ustanovil, že tak učiní, ale zřejmě říci, že ustupuje bázni před bohy pohanskými, on křesťan, anebo že povoluje radě ženské on vladyka, to, to!“ (Chocholoušek 1901a: s. 103).

Druhou z žen obdařených věšteckým darem je Přivitanova dcera Eliška. Její nadání ovšem zůstává bez užítku, neboť ji otec neposlouchá a nedbá jejích varování: „Otče, můj otče!‘ zvolala najednou ruce k němu vzpínajíc, ‚jsi obrněn, a dole čekají na tebe, já jsem je viděla všechny ve snu; nechod’ dnes z domu, pošli je pryč, a velkému neštěstí ujdeš!“ (Chocholoušek 1900e: s. 177). Její slova se potvrdila a Přivitana stihne osud horší než smrt – je veřejně potupen a musí sevřít v náručí svoji mrtvou dceru: „[...] ale oko její slzy nevyronilo, ústa nevydala hlasu ze sebe, neodvratně hleděla na otce, jenž ke špalku poklekl, pacholek katův rozprostřel na špalku dlouhou, stříbrošedou bradu jeho, kat se chopil širočiny, a jedním tětím useknuta byla brada – největší potupa vykonána. Jak širočina katova vzduchem v tětí se mihla, Eliška zkřikla pronikavě, sáhla si k srdci, proud krve se jí vyřinul z úst, bez sebe klesla“ (Chocholoušek 1900e: s. 233). Eliška je i jedinou nevinnou ženou, která v Chocholouškových povídkách tragicky umírá.

Ženské postavy nejsou konfrontovány jen mezi sebou, ale i s postavami mužskými. Často se tohoto srovnání dosahuje tím, že se do sebe zamilují. V tomto poutu jasněji vystupují společné i odlišné vlastnosti. V Chocholouškových textech jsou ale obě pohlaví výrazně diferencována, takže ani pouto lásky je výrazně nezmění.

Odlišně tyto vztahy fungují například v Klicperových povídkách. Pokud je žena vdaná, je jejím osudem být vždy svému muži nablízku, i kdyby měl jít do války. Takto se zachová například Bolka v povídce *Karel IV. před Frankensteinem*, když je její muž Jitroš vyzván markrabětem Karlem, aby se svými kováři šel do boje: „Smutno by mi dosti tady bylo[...] také bych nebyla bez starosti a chvílemi bych se trudila; avšak vědomí, že pro našeho drahého královce, a pod jeho praporem bojuje, každý prudký náběh strachu a hrůzy by vysilovalo. Volněji by mně ovšem bylo kdybych mohla a směla s ním do pole táhnouti.“⁹⁾

Klicperovy ženy již nejsou sentimentální. Mají svoji silnou vůli, a pokud chtějí, dokážou ji prosadit: „V tom okamžení veškerá pleť krásná s sedadel svých se pozdvihla, a ruce bělounké k vévodovi vztahujíc: ‚Naše manžely! Naše ženichy!‘ prosebně volaly.“¹⁰⁾ Společným orodováním za svobodu svých mužů ukazují, že tam, kde nic nezmůže síla ani diplomatické schopnosti mužů, lze dosáhnout úspěchu upřímnou láskou.

U Prokopa Chocholouška jsou ženy většinou v pozadí a vystupují jen epizodicky v opakujících se situacích. Nejčastěji v textech působí jako objekty citového vzplanutí. Fungují také jako opozice lásky k vlasti a mužské postavy jsou vystaveny jejich svodům. Jejich jednání je emotivnější a impulzivnější, málokdy přemýšlí nad možnými následky svých činů a často jich pak litují.

⁹⁾ KLICPERA, V. K. *Karel IV. před Frankensteinem*. I. díl. Praha: Kat. Jeřábková, 1856, s. 55

¹⁰⁾ Tamtéž s. 72

Oči a zrak

Karel Hausenblas zkoumal význam očí u ženských postav v prózách Jana Nerudy. Dospěl k závěru, že u Nerudy barva očí koresponduje s povahou a krásou žen. Hnědé oči značily upřímnost, žlutozelené patřily „odpornému zjevu“, modré v sobě byly spojovány s naivitou venkovských dívek. Specifické postavení má „tanečnice“ z povídky *U tří lilíí*. Nejčastěji je v textu oslovována jako „krásnooká“, ale barva očí není nikde zmíněna.

Hlavní funkce očí ve zmíněné Nerudově povídce je dorozumivací.¹¹⁾ Dvojice spolu nekomunikuje verbálně, ale „vyměňuje si pohledy“. U Prokopa Chocholouška je dorozumivací funkce jen jednou z mnoha. Oči slouží také k charakteristice postav a vyjádření emocí.

V charakteristikách Chocholouškových postav nápadně vystupuje do popředí vypravěčovo zaměření na obličej a oči, když chce popsat pocity odehrávající se v nitru postav. Oči tak slouží jako příslovečné „okno do duše“. Nejčastěji se k vyjádření používají spojení typu „oko jevílo“, „z oka prosvítalo“, „oko svítilo, plálo, jiskřilo“ apod. Tento způsob odpovídá vnitřnímu popisu postav pomocí projevů vlastností navenek.

V povídce *Dvůr krále Václava* vypravěč možná nechtěně poodhaluje svůj záměr v popisech pocitů: „„A budeš mě milovati stále?“ ptal se opět Hašek, a oko jeho se stápešlo v oku jejím, jakoby proniknouti chtěl až v nejhlubší útroby její“ (Chocholoušek 1906: s. 25). A stejný způsob používá vypravěč, kdykoliv chce zjistit ty nejniternější pocity postav.

V jednu chvíli je dokonce panna Svatava v povídce *Dvůr krále Václava* vyděšena, že se z jejího výrazu dají tak snadno vyčíst její myšlenky: „Což je tvář má zrádcem mým?“ (Chocholoušek 1906: s. 54). Lze říci, že ano. Žádný cit nelze ukrýt před zkoumavým zrakem vypravěče.

Prostřednictvím oka můžou na povrch vystoupit všechny vlastnosti, i takové, které by se lépe projevovaly v činech, jako je například odvaha: „A oko její, božským ohněm vzňaté, zrcadlilo duševní čilost a odvahu spojenou s jemností, oddávající se bez reptání do vůle nevyhnutelného osudu“ (Chocholoušek 1900a: s. 13). Takovýto výraz mají oči mladé dcery Přemysla Otakara I. Blaženy. Z dalšího průběhu děje potom zjistíme, že popsané vlastnosti přesně vystihují svoji nositelku a mají své projevy v konkrétních situacích, takže jejich viditelnost v očích není náhodná, ale ze strany vypravěče promyšlená.

Když jde Vilém Černín na slyšení ke králi, nachází jej zarmouceného. Setkání

¹¹⁾ HAUSENBLAS, K. Od tvaru k smyslu textu: stylistické reflexe a interpretace. Praha: FF UK, 1996, s. 157

vypravěč popisuje následovně: „Po krásném, velebném, obličejí králově byl rozlit jakýsi zármutek, kterýž každého k útrpnosti nutil, z oka dříve jasného zářil jakýsi tajný žal, jakož i na celé postavě jevila se jakási duševní sklíčenost, kterouž Otakar mocně tajil“ (Chocholoušek 1900a: s. 40). Ani král není ušetřen vypravěčova citlivého zraku a každý pocit, ať sebelépe tajený, je lehce odhalen. Podobně je představen i Čeněk při rozhovoru s královnou Alžbětou: „[...] a jakýsi tajný žal svítal z oka jeho a mísil se i v řeč, která o jakýmsi vnitřním pohnutí svědčila“ (Chocholoušek 1843/I: s. 79).

I dynamické pocity mohou být nahlédnutelné prostřednictvím očí. V povídce *Dvůr krále Václava* dávají najevo nevoli a zášť dva muži různým způsobem, avšak vždy očima: „oko páně Haškovo vzplanulo nachovou zlostí“ a „jakého as druhu myšlenky jeho byly, oznamovaly blesky z oka jeho sršící“ (Chocholoušek 1906: s. 14). Pohled a výraz očí nemusí být vždy jen negativní, může v něm být obsažen i cit příjemnější, například láska: „[...] a užtev Svatau u okna, kynul nahoru okem maně vyjasněným“ (Chocholoušek 1906: s. 55).

Ne každý souboj hned je veden meči či palcáty, někdy přijdou na řadu právě oči: „Zdeněk naň upíral hrozivě zrak, ale Jan hleděl mu vstříc na oko lhostejně, jen ona bledost obličejí a mrazivý oheň oka jeho svědčily, že vášně jeho v něm mocně vrou“ (Chocholoušek 1900e: s. 122). Oba muži se ucházejí o ruku jedné ženy, a přestože ona si už vyvolila, pro ně není nic rozhodnuté, a tak svádějí souboje všemi možnými způsoby.

Rovněž ženy mohou použít oči jako zbraň. Z řeči Soběslava Děpoltice v *Dceři Otakarově* se dozvídáme, jaké panují vztahy v Čechách: „Ó, toho se nebojte! My nedáme našim Vlastám již meče do rukou, ony teď s námi válčí smrtícími zraky svými, a to je jest ještě horší“ (Chocholoušek 1900a: s. 72). I zde si tedy protagonista zvolil metaforické vyjádření prostřednictvím pohledů.

Koncentrace na oči je pro Chocholouškovu prózu charakteristická již od prvních povídek. V jeho prvotině *Vanda* lze nalézt charakteristiky typu: „Křečovitě stáhla se ústa mladíkova k úsměchu, zbledlá jeho líce zahořela, oko se koulelo, jako by jej zlost a msta poháněly“ (Chocholoušek 1901b: s. 137). Protagonista zase: „Přiběhl před řady, a blesky sršely ze zraků jeho,“ nebo dále: „[...] láska náruživá plála mu z oka“ (Chocholoušek 1901b: s. 155). V této Chocholouškově práci jsou ovšem prostřednictvím zraku zachycovány pouze výrazné, dramatické emoce. Teprve později se popis charakteru prostřednictvím pohledu stává typickým atributem autorova vypravěčského stylu. Zachycené povahové vlastnosti vždy korespondují s dějem a mají své projevy v budoucím konání protagonistů. Vypravěč také nahlíží city, které se postavy marně snaží ukrýt.

Individualizace

Nápadným rysem Chocholouškových próz je snaha vymknout se dobově obvyklým opakujícím se a šablonovitým charakteristikám. Originální lidské typy jsou přitom charakterizováni vnějškově, nejčastěji prostřednictvím navyklé nebo opakované činnosti, s níž jsou pravidelně spojovány. Ve většině případů se jedná o používání různých oblíbených slovních spojení a gest nebo mají postavy své charakteristické tělesné vlastnosti.

Oblíbené prűpovídky nejsou omezeny jen na češtinu, ale poměrně často se objevují i v cizích jazycích. Tak korouhevník Rozhon si oblíbil spojení „geh zum weg“, které používá pro vyjadřování nesouhlasu nebo posměchu: „[...] tu to máš, pane Dětrříšku, geh zum weg! Tys první odpadl od knížete, dobrého Bořivoje“ (Chocholoušek 1900e: s. 10).

Poličský písař, který se i přes své opatrné a někdy i zbabělé chování ukáže být obratným politikem, má zase ve zvyku užívat slova „dillema“, kterému někteří lidé nerozumějí: „Ale věc je choulostivá a musí být v dobře rozmyšlených slovech pronesena, abychom neuvázli v žádném dilemma. Ty tuším nevíš, pane Otíku, co to jest dilemma?“ (Chocholoušek 1900b: s. 76). Tento písař si oblíbil i další latinská slova a přísloví: „Est modus in rebus; všechno v čas, pane Otíku“ (Chocholoušek 1900b: s. 78).

Dalším typem jsou prűpovídky české. Libuje si v nich i Otík z Jaroměře (tedy právě ten, který nerozumí slovu „dillema“). Často do svých promluv zakomponovává býky, nejspíš proto, že je povoláním řezník: „U všech všudy rohatých býků[...]“ a dále i „[...] tomu rozuměj rohatý býk“ (Chocholoušek 1900b: s. 75).

Není obvyklé, aby se takto odlišovaly i postavy hlavní, ale i mezi nimi se najdou výjimky. Hradní Menhart z povídky *Křižáci* si libuje v citacích římských klasiků: „Sám Ovidius praví: Quid melius Roma? Scythico quid frigore pejus“ (Chocholoušek 1900d: s. 181). Nebo na jiném místě: „Již Vergilius zpíval: Felix, qui potuit rerum cognoscere causas!“ (Chocholoušek 1900d: s. 185). U těchto latinských citací autor nepředpokládal, že je bude čtenář znát, a vždy je v poznámce pod čarou uváděl v překladu.

Nejvíce se tento způsob individualizace postav projevuje v *Templářích v Čechách*. Extrémním případem je lovec Bartoň, jehož řeč se skládá téměř výlučně z pořekadel a přísloví, která ho naučila jeho matka: „Ou, ou! Kdo do povětrří střílí, trefí vrabce místo straky, a kdo si nevidí do huby, aby raději mlčel; a vaše vznešenost ráčí vědět, že zámeček u huby nenosím, a často mi proklouzne něco, co by spíše za zuby ostatí mělo, inu! Mám to již podílem po matce [...]“ (Chocholoušek 1843/I: s. 55).

Svoji oblíbenou frází má i velmistr řádu templářů Jiří Eko: „Bůh tě naprav“

(Chocholoušek 1843/I: s. 118). Také německý rytíř stojící na straně komtura Viléma z Valdeku Mikoláš z Hausmannů rád užívá spojení „ja bych vsechny styry na jednu vsadyl“: „„Ja bych vsechny styry na jednu vsadyl,‘ – chechtal se panic Mikuláš z Hausmannů – ‚se se bude pan Rajmund notne mrset, as najde hnysdo prasne““ (Chocholoušek 1843/I: s. 69). V jeho případě je přidána „německá“ výslovnost pro ještě větší odlišení.

Nejen verbální vyjadřování však může sloužit k individualizaci. Stejně se dají použít i gesta nebo vlastnosti tělesné. Vypravěč upozorňuje na to, že některé činnosti jsou opakované a stávají se zvyky. Pan Čeněk, poslední Vršovec, často při řeči zaujímá postoj s překříženýma rukama, kterým chtěl dát najevo klid a odhodlanost: „Ruce měl dle obyčeje svého překřížené [...]“ (Chocholoušek 1843/I: s. 73). Na jiném místě se motiv opakuje: „Než tento ruce přes prsa si složiv, díval se lhostejně, ba úsměšně na mladíka [...]“ (Chocholoušek 1843/I: s. 67).

U Frídka ze Smojna z povídky *Dvě královny* se spojují dva způsoby individualizace. Od začátku vyprávění má jen jedno oko a v průběhu děje přijde i o levou ruku, k tomu navíc používá i svoji oblíbenou průpovídku: „U čerta, já nekleju, ale u čerta[...]“ (Chocholoušek 1900b: s. 199). Právě velká odlišnost z něj dělá jednu z nejlépe zapamatovatelných postav.

Prostředky individualizace významně ovlivňují vypravěčovu tvorbu postav. Jejich šablonovitost přestává být natolik zřejmá a do popředí naopak vystupují jejich typické znaky. Variantnost všech frází a průpovědek ještě zesiluje jejich funkci a pomáhá vzniknout unikátním postavám. Některé průpovědky (nebo gesta) přímo nereflktují povahu postav, ale většina z nich je zaměřena na jeden charakteristický rys postavy a ten ještě více akcentují.

Časoprostor

Praha

Mezi místy, kde se odehrávají děje Chocholouškových próz, má „výsostné“ postavení Praha. Jako královské (císařské) sídelní město, centrum společenské, kulturní i vědecké, byla Praha vždy úzce spjata se vším, co se dělo v českých zemích.

Povídka *Přivítan, kmet staropražský* se skoro celá odehrává v Praze a její dominantní postavení v hierarchii českých měst je posíleno i politickou mocí Přivítana, kterému se podaří na knížecí stolec dosadit Bořivoje II. Ve chvílích, kdy bylo potřeba nastolit pořádek v ulicích, používal Přivítan zvolání: „Ve jménu města Prahy! Ve jménu města a zákonů zemských poručím pokoj ve městě sněmovním“ (Chocholoušek 1900e: s. 17). Město Praha je zde synonymem moci a udržovatelem míru a zákonů v zemi.

Praha je několikrát zdůrazněna jako reprezentant české země: „[...] ku průvodu kmeta svého na sněm zemský, nebo propůjčující lesku jemu, oslavovali zároveň i město své, hlavu to země České“ (Chocholoušek 1900e: s. 74). Dříve je zmíněna i jednota Prahy a Čech: „[...] a než slunce vzejde, je pánem Prahy a pánem Čech“ (Chocholoušek 1900e: s. 35). Podobný motiv se opakuje i dále: „[...] překročil sice hranice české, ale uslyšev, že Praha je v rukou mých, vrátil se, myslé, že jsou mi Prahou celé Čechy poddány.‘ [...] ‚To jsou, kníže můj,‘ jistil kmet pražský; ‚jen ty neopouštěj Prahu, a Praha neopustí tebe““ (Chocholoušek 1900e: s. 222).

Vypravěčův vztah k Praze je vyjádřen při popisu jejího rozvoje: „Ač byla Praha tehdy nevelká, tak že nynější Rejdiště leželo již za městskými hradbami, bylo přece třeba velké pozornosti pro chodce, aby se vypletl z této směsice uliček, výklenkův a plácků; neboť každý stavíval tam, kam se mu zachtělo, a tak se stala ta naše milá Praha pravým labyrintem, nemající nižádné podoby města pravidelného, jakéž teprve za pozdějšího knížete českého Soběslava nabyla“ (Chocholoušek 1900e: s. 21).

Symbolický význam Prahy (i s její samostatností a vlastní individualitou) je akcentován v metonymiích (hraničících s personifikací): „Včera již viděla Praha krvavou předeheru sněmu nastávajícího, [...] a potom by jen Praha, ana se byla příkře proti oběma stranám postavila“ (Chocholoušek 1900e: s. 48).

Praha figuruje i v dalších Chocholouškových textech. Ve *Dvoře krále Václava* je místem, kde se shromažďuje vojsko, aby táhlo k Olomouci, které hrozilo obležení od Tatarů: „V Praze se shromažďoval výbor lidu braného, jenž byl určen na Moravu k obhájení důležité

Olomouce“ (Chocholoušek 1906: s. 71). Když je někde v Čechách nebo v jiné zemi potřeba pomoc, většinou je vysílána z Prahy. Podobně je tomu i v *Janu Pancéři*: „Přišly ženy zajatých u Potštejnu mužů, při první zprávě o nešťastném výsledku výpravy šlechtické na Žampach nemyslíce jinak, než že vítěz pleniti počne po kraji, byly šmahem do Prahy utíkaly, aby vzývaly krále svého o pomoc proti jedinému muži“ (Chocholoušek 1977e: s. 160).

Praha a Vltava jsou jako nerozlučné symboly a opory české země zobrazeny v *Námluvách Oldřichových*: „[...] blíží se Vltava, bije o skálu Vyšehradskou, starou známou, vystřikuje vlny, ale vysoko pro ni téměř skály; po věk tu běží mimo, a neviděla ještě temene skály; neviděla, co tam za hradbami, kde věže a cimbuří tak nádherně k nebi se pnou; ale slýchala často jásot radostný, vítězoslavné volání, a hora, kdykoli se řeka měkkým tělem svým ke skále přivinula, vypravovala dávné známé své o slavných bojích, o radovánkách, o žalu i stesku,“ Tento pohled, který připomíná milostné objetí, si chce zapamatovat Božena. „Božena hledí upřeně před sebe, jako by na vždy pojmouti chtěla obraz Prahy a jejího okolí v paměť svou“ (Chocholoušek 1901a: s. 84).

I na cizinky působí Praha neopakovatelným dojmem. Adela v *Dceři Otakarově* nechce připustit, že by z Prahy měla odejít: „V zapadajícím slunci zaskvěla se Praha, osněžené věže její zahořely v barvách opálových; mohutný Petřín přikryl téměř své zlatým, v rosičkách sněhu mnohobarevně lesknoucím se hávem, a okolní hory a pahrbky zářily v posledním objetí slunce jako vzhůru se vypínající sloupy dýmavé – vskutku zajímavý to pohled! Tak aspoň dosvědčila Adela, ježto z okna bytu svého na Vyšehradě v bolném zanícení krásnou Prahu a malebné okolí pozorovala a nyní viděla, co ztratiti má, ježto ji Otakar vypověděti chce z ráje, jaký by v Míšensku i v jiných končinách darmo hledala“ (Chocholoušek 1900a: s. 43).

Stejně tak v *Hradu* se úvod odehrává v Praze v den popravy Kašpara Kaplíře ze Sulevic: „Temeno Petřína s kostelíčkem sv. Vavřince, naproti královské Hradčany s chrámem Svatovítským a hradem zářily v posledních paprscích slunečních, jež houpaly se po lesklých báních, po makovicích pozlacených; tam se obrážely v záři rudé jako vyšlehující plaménky [...]“ (Chocholoušek 1900c: s. 1).

Podobným způsobem je zobrazena Praha i v *Templářích v Čechách*: „Praha stovžatá, Mekka Čechů, na pahorcích kolem břehů Vltavy stříbrotoké malebně rozložená, vyvinula se z šera ranního a bání královského Vyšehradu, bání i věže templářského dvora Jerusalema, jakož i kostelů všech koupaly zlatoskvoucí své makovice v poblescích slunce rudozářného“ (Chocholoušek 1843/I: s. 107). V popisech je nejvíce akcentován pohled s vrchu na panorama věží a bání kostelů, Hradu a Petřína. Podobně jako v zobrazení jiných krajin, je i zde důraz

kladen na citovost a malebnost (se zaměřením na barevně výrazné jevy, „světlohu“). Té je dosaženo především charakteristickým výběrem chvíle, kdy je obraz Prahy zachycen – nejčastěji za úsvitu nebo za soumraku.

V *Panu Šimonu z Vrchotic* hraje Praha důležitou roli, protože pasovské vojsko ji chce dobýt a zajistit tak Rudolfovi podporu pro jmenování Leopolda Pasovského svým nástupcem: „Když se tedy takto zmocnil Malé Strany, přešlo jich as dva praporece přes most na Staré Město.[...] Ramé musel s vojskem svým z Prahy vytrhnouti a táhl opět přes Písek“ (Chocholoušek 1847: s. 184). Do pražského kláštera chce i Eliška: „[...] aby ji s několika zbrojnoši ku Praze gleitoval, kde bez prodlení do tuhého kláštera Karmelitek vstoupiti chtěla“ (Chocholoušek 1847: s. 188).

Praha působí v textech Prokopa Chocholouška jako místo, ke kterému se obrací každý Čech. Její politický význam se proměňuje, ale ve většině případů stojí na straně českého lidu a těch, kteří žádají o pomoc. Její majestát je nejvíce vyzdvižen v povídce *Přivítan, kmet staropražský*, kdy Praha zasahuje do bojů o knížecí trůn.

Obraz Prahy je založen na jejích nejznámějších (a pro českou státnost nejdůležitějších) symbolech – Vltavě, Pražském hradu a Petřínu. Zvláštní význam si v jeho díle uchovává Vyšehrad, již dříve oblíbený a často traktovaný v prózách romantických spisovatelů (Linda, Mácha, Sabina, Rubeš a další). V různých textech se popisy těchto historických míst opakují a vždy jsou spojeny s velkou mírou citovosti a akcentované velkoleposti. Jejich vlastenecká hodnota a účinek jsou přímo popsány v reakcích postav, které Prahu pozorují.

Zobrazováním Prahy právě v této podobě, jako zdroje a centra českého národního života a jako samotného základu historické symboliky českého národa, navázal Chocholoušek na akcentaci Prahy v povídkách Josefa Kajetána Tyla. Sám však samostatně Prahu spojil s významnými historickými událostmi a mezníky.

Úsilí o historickou věrnost

Chocholouškovy historické povídky se odehrávají v dobách, o kterých se informace dochovaly jen zprostředkovaně. Největší množství jich je uloženo v kronikách a různých pamětech či denících současníků. Před začátkem většiny svých povídek Chocholoušek uvádí důležité dějepisné a kulturně historické údaje, které mají čtenáře informovat o pozadí, ze kterého bude následující povídka vycházet. Takový postup byl v české historické próze průkopnický a novátorský. Hlavní výhoda těchto úvodů byla v tom, že vypravěč nemusel informace doplňovat během dynamických dějových pasáží a nenarušoval plynutí textu. Některé úvody jsou krátké (*Dcera Otakarova*), jiné jsou obsáhlejší jako například úvod v *Templářích v Čechách*, kde se jedná téměř o přednášku z dějin bojů s Araby a muslimy a vzniku templářského řádu.

Prokop Chocholoušek usiloval o reálné zobrazení historické skutečnosti a často ve svých povídkách uváděl přesná místa a datace. Jeho styl se nevyznačoval detailními popisy venkovních prostředí ani interiérů, k charakteristice dějiště mu obvykle stačilo uvést několik typických atributů, někdy dokonce prostor nechal zcela bez bližšího určení.

Přesná místní i časová lokace je obvykle uvedena na začátku povídek nebo kapitol, pokud se děj přesouvá do jiných míst: „Asi tři hodiny k severozápadu nad městem Slaným, uprostřed hustých lesů stála ves Opočno. Krajina na východ je rovinná, k severu a k západu vystupuje v pahrbky a vrchy, mezi nimiž si divoká Ohře vydlabala řečiště. Nyní ovšem zrají klasy a vlní se obilí dutím větrem, kdež tehdy pravěké duby a štíhlé sosny k nebi strměly, vzdorující vichru, který cloumal vrcholky stromů pravěkých [...]“ (Chocholoušek 1901a: s. 90).

Skoro identický pohled na českou krajinu se nabízí ve *Dvoře krále Václava*: „Jest to údolí přerozkošné, vinoucí se mezi vysokými vrchy od Berouna až skoro na tři hodiny jihozápadně, protékáno jsouc říčkou Litavkou. Tehdy byly pahrbky, údolí to po obou stranách lemující, porostlé lesem, a dodávaly krajině celé větší půvabnosti než nyní se svými, ač ornými, přece jednotvárnými temeny“ (Chocholoušek 1906: s. 5).

Podobnou scénérii popisuje vypravěč také v *Panu Šimonu z Vrchotic*: „Městečko Sedlec, sousedíc s městysem Prčicí, s nímžto nákladně stavěným kamenným mostem spojeno jest, leží takofka uprostřed krásného okrouhlého údolí, kol něhož se v pravidelném kruhu lesnaté hory otáčejí“ (Chocholoušek 1847: s. 6).

A konečně i v *Námluvách Oldřichových* lze nalézt krajinu, která se vyznačuje stejnými dominantami jako předešlé: „Krásná to byla vyhlídka s temene hory; po pravo v dolině

šuměla Ohře, daleko za ní a na vše strany vůkol přehlédnouti bylo pahrbky [...]“ (Chocholoušek 1901a: s. 105).

Výše uvedené příklady jsou charakteristické poetickým jazykem, který Chocholoušek často používal v popisech, aby dosáhl citové působivosti. Srovnání toho, jak místo vypadalo dříve a jak se změnilo v průběhu staletí, patří k typickým znakům vypravěčova stylu. Snažil se tak propojit minulost s přítomností a zároveň své popisy minulých poměrů verifikovat. V zobrazených krajinách ve většině případů figuruje řeka, kopce (vrchy) a lesy. Tato opakující se kompozice vytváří dojem „typizované“ české krajiny.

V některých textech jsou kulisy děje tvořeny podle reálných míst: „[...] uháněl za družinou Otovou, která již z Celetné ulice na trh Staroměstský vjížděla“ (Chocholoušek 1900e: s. 10). Pokud se označení ulice (nebo jiného místního určení) historicky lišilo od dobového názvu, používá autor staršího pojmenování a v poznámce pod čarou uvádí aktuální verzi, např.: „[...] na trhu Staroměstském a odtud až k ulici Svatoštěpánské*“: *)Svatoštěpánská ulice, nynější Poštovská ulice na Starém městě (Chocholoušek 1900e: s. 11).

Některé významné události jsou uváděny s přesným datem. I tak je usilováno a dojem věrohodnosti celého textu. Pokud je jedna informace pevně zakotvena v čase, je potom zvýšena autenticita všech ostatních: „[...] zastihla ho hrůzná zpráva, že vojsko křesťanské Jindřichem Vratislavským sebrané u Lehnice dne 9. dubna 1241 zcela zahlazeno jest“ (Chocholoušek 1906: s. 78).

Jsou to právě bitvy, u kterých se přesné časové určení objevuje nejčastěji: „V úterý ráno dne 5. března dostihlo vojsko císařské, jak již ve zprávě generála Hatzfelda, shora pověděno, k Jankovu [...]“ (Chocholoušek 1900c: s. 244).

Druhou událostí, která je obvykle uváděna s datem, je úmrtí významné osobnosti. Smrt sestry Felicie (Blaženy) je v „epilogu“ *Dcery Otakarovy* uvedena takto: „Dne 24. srpna roku 1281 byl velký shon lidstva kolem domu, patřícího klášteru Chiaravallskému.[...] Kdo by si byl pomyslel, že toto účastenství svědčí české Bohomilce Blaženě, jinak Felicie i Vilemína nazvané“ (Chocholoušek 1900a: s. 159).

Datum pohřbu Rudolfa II. je zaznamenáno v *Templářích v Čechách*: „Ještě toho dne vložili mrtvolu královskou do rakve, na kvap z prken zbité, a vezli ji v průvodu četných bohatýrů ku Praze. Tam ji vložili do rakve měděné, a dne třetího července léta Páně 1307 byl slavně pohřben v kostele sv. Víta [...]“ (Chocholoušek 1843/III: s. 66).

Přesný časový údaj o události se vyskytuje občas i u dějů historicky a pro vývoj dění v

povídce méně významných: „Bubny rachotily, trouby vířily v plesném souzvuku, když Adelin syn Vratislav, nynější pretendent koruny České, po boku strýce svého Dětricha, markraběte míšenského, dne 12. května r. 1212 vjížděl do Norimberka“ (Chocholoušek 1900a: s. 92).

Někdy dokonce vypravěč odkazuje na své zdroje, aby ještě umocnil pravdivost svých popisů: „[...] neb vedro sluneční, jakové panovalo léta Páně 1307, tak že i dějepisci o tomto suchém roce, v kterém od začátku března až do konce září nepršelo se zmiňují“ (Chocholoušek 1843/III: s. 36).

V *Přivitanovi, kmetu staropražském* je odkaz i na Kosmu: „A takové události dály se mezi Vyšehradem a městy pražskými každodenně, tak že souvěký letopisec český Kosmas nám toho již ani líčiti nechtěl“ (Chocholoušek 1900e: s. 218).

Znalost věcného a historického pozadí se Chocholouškovi zcela podle Scottova vzoru stala nedílnou součástí přípravy pro psaní historických povídek. Odkazy na různé externí zdroje a z toho plynoucí skrytí vypravěče umožňuje větší přiblížení reality čtenáři. Zobrazení krajiny je založeno na jejích konstantních rysech, které se pouze mírně variují. V důsledku tak dochází k literárnímu formování typické „národní“ krajiny, která především ukazuje krásy české země.

Přesná data se obvykle objevují jen u některých výše zmíněných typů událostí (bitva, úmrtí). Není ale pravidlem, aby bylo u každé. Datum může také sloužit jako rozlišovací prostředek mezi událostí reálnou a vymyšlenou.

Interiér a exteriér

Mezi popisy interiéru a exteriéru je u Prokopa Chocholouška velký rozdíl. Interiéry nejsou v mnoha situacích vůbec popsány, a pokud ano, jedná se jen o stručnou charakteristiku, která se podobá výčtu. Otevřené krajiny a budovy (hrady) bývají zobrazeny podrobněji. Právě jejich popisy patří (podobně jako obrazy Prahy) k charakteristicky lyrickým, barvitým a citově výrazným pasážím textu.

V povídce *Dvůr krále Václava* je okolí hradu stylizováno nápadně romanticky: „Se hradu, jehož zříceniny až potud viděti jsou, jest čarokrásná vyhlídka na krajinu vůkol. Lesy a pole úrodná střídaly se malebně, pod hradem se vinul potůček, co tkanina stříbrná na koberci zeleném, a něco dále se šířilo malé jezerko, jiskřilo a blýskalo pohybem vln svých v paprscích slunce, o ně se odrážejících, jakoby diamanty a opály z hlubin jeho na povrch v celých kotoučích vyskakovaly“ (Chocholoušek 1906: s. 61).

Ve *Dvou královnách* se nachází hned několik hradů. Prvním z nich je Točnick: „Již byli nedaleko Točníka, bašty a věže hradu vystupovaly co temné stíny v gigantických obrubech na nočním obzoru, hvězdami jen spoře posetém, neb se bylo zakalilo nebe s večera, a vždy hustěji se poháněly mraky po něm“ (Chocholoušek 1900b: s. 29). A o několik stran dále následuje Tejřov: „Asi tři hodiny cesty od Točníka, přímo nad Berouňkou, strměl na nevysoké, ale pro svou polohu nepřístupné skále hrad Tejřov. Stavba i opevnění hradu toho byly podivuhodné. Hrad sám na pravém břehu Berouňky spojen byl mostem s tak zvaným malým hradem, který se na levém nízkém břehu řeky nacházel. Dvě vysoké věže, jedna u mostu nad řekou, druhá silnější u vchodu do hradu čněly do výšky vysoko nade všechny vrcholy lesův“ (Chocholoušek 1900b: s. 32).

Votický hrad je také zobrazen pomocí podobných atributů: „Předmětem jejich pozorování byl hrad Votický, jenž nad městečkem pevné bašty své a vysokou věží svou k bělavým oblakům vypínal“ (Chocholoušek 1900c: s. 23).

Hrady (jako symboly rytířské moci) slouží i jako prostředek srovnání v povídce *Jan Pancéř*: „Na protější straně doliny s nevelké skály čněl pevný sice, ale nevelký hrad Borohrádek do výšky. Okna hradu byla osvětlena, s věže hradní vlála korouhev pánů z Borohrádku, kdykoli silnější vítr zavál, rozdmula se, jako by orel křídlyma svýma nad hradem byl zatřepetal“ (Chocholoušek 1977: s. 102). K Borohrádku je v opozici hrad Jana Pancěře Žampach: „Hrad Žampach se podobal zezdáli, jako by kus mraku na skále se bylo rozložilo, tak byl zahalen ve tmě, ni jedno okno nebylo osvětleno“ (Chocholoušek 1977: s. 125).

I když jsou oba hrady zobrazeny v jinou denní (noční) dobu (Borohrádek když bylo

„hezky šero“, Žampach když „půlnoc minula“), vystupuje zřejmý rozdíl v přítomnosti, respektive absenci světla. Každému z hradů, a tedy i jejich obyvatelům, jsou přisouzeny opačné atributy. Symbolicky je s těmito obrazy spojena i cesta Jadvigy na Žampach, aby prosila Pancěře o propuštění Hynka z Potštejna. Tuto cestu lze chápat i jako „vnesení světla na Žampach“: „[...] žádnému rozkazu bych se nepodrobil, ba snad bych i v stavu byl vzdorovati samému císaři a králi svému; ale vy jste žádala, paní milostivá, a pán z Potštejna je svoboden“ (Chocholoušek 1977: s. 151). Oldřich Brandejský nerozumí Pancěřovu neobvyklému počínání: „Čert aby mu rozuměl,[...] , buď potratil rozumu nebo ho opouští dávná jeho síla“ (Chocholoušek 1977: s. 152).

Stejně jako v případě popisů krajiny (a vlastně i Prahy), také u hradů dochází k určitému stupni typizace a stereotypnosti. Vertikální osa končící až v mracích, na kterou jsou popisy zaměřené, dodává obrazům monumentálnosti a chce naznačit majestátnost a významnost těchto staveb. Tradičně jsou hrady situovány na kopcích a jsou dominantou celé okolní krajiny.

Charakteristika krajiny je dynamizována zobrazením proměn denního času a popisem atmosférických jevů: „Mraky, jenž z večera bouří hrozily, se byly roztrhaly, a obloha modrojasná miriadami třpytících se hvězd posetá se klenula průsvitně nad krajinou, tak že jakési bělavé nejisté světlo vrcholky stromů lemovalo“ (Chocholoušek 1843/I: s. 75). Dále například: „Bylo ještě skoro šero, jitro si teprva střásalo mlhavé své peří se sebe k zemi, kdež ulehly kosmy jeho na údolí, a zahalily je v šedý, na dálku neprůhledný závoj svůj, a na obzoru východním protahovalo červánkovité rámě své“ (Chocholoušek 1906: s. 6). V jiném textu je hodnocen celý den: „Slunce, po několik dní za bělavými mraky sněhovými ukryté, vystupovalo dnes jasněji na obzoru. Byl to překrásný den zimní“ (Chocholoušek 1900b: s. 139). Jiný zimní obraz lze nalézt v *Panu Šimonu z Vrchotic*: „Obloha byla pokryta hustými bělavými mraky, z nichž se hustě chomáče sněhu dolů sypaly“ (Chocholoušek 1847: s. 3).

Počasí někdy bývá zachyceno ve chvílích, kdy se mění intenzita světla (svítání, soumrak). Výběr těchto okamžiků není náhodný (podobně jako u obrazů Prahy), vypravěč se jimi snažil dosáhnout silnějšího vizuálního obrazu. K tomu mu sloužil i výběr básnických lexikálních prostředků a tropů. Popisy počasí tvoří další z kulis (vedle krajin a hradů), do kterých je zasazován děj. Někdy s ním také přímo souvisejí (viz kapitola Vztah počasí a děje).

Na druhé straně interiéry ve většině případů postrádají bližší popis. Pokud už jsou specifikovány, nejčastěji se jedná o adjektiva určující jejich účel: „Přiblížilo se odpoledne, v síni hodovní jest všechno přichystáno [...]“ (Chocholoušek 1906: s. 37). V jiném textu zase:

„Bouřili nyní za domácím hospodářem do síně besední, jako by přišli na Žampach co hosti“ (Chocholoušek 1977: s. 140). Ve *Vandě* se také objevuje podobný prostředek: „V síni soudní zasedl Rotygar uprostřed bohatýrstva a starších na trůn“ (Chocholoušek 1901b: s. 157). Objevují se také jednoslovná pojmenování, která ale mají stejnou funkci: „Ve zvláštní piterně, naproti obecní síni [...]“ (Chocholoušek 1900b: s. 9). Poslední příklad je opět z *Pana Šimona z Vrhotic*: „Přeplněna byla skoro síň školní“ (Chocholoušek 1847: s. 62). Typicky vypravěč používá obecného slova „sín“, které pak jen podle potřeby doplňuje.

Výjimečně se objevuje i detailnější popis interiéru: „Vedl je do komnaty nevelké a svou jednoduchostí pozoruhodné. Velký dlouhý stůl táhl se prostředkem, na něm byly rozličné spisy rozprostřeny, svědčící o neobyčejné vzdělanosti bydlitele komnaty té.[...] Na protější proti dveřím stěně, visela zbroj i zbraň ne příliš skvostná, za to však díla výborného, jak to již obyčej zkušených vojínův od jakživa“ (Chocholoušek 1900e: s. 32). Nebo na jiném místě: „V malé sednici obecního domu dlela Milada; několik loučí na krbu hořících osvětlovalo komnatu rudou září“ (Chocholoušek 1900b: s. 125).

Specifické místo mezi texty P. Chocholouška zaujímá *Hrad* (1860). Je to jeden z mála textů, ve kterých, je věnováno popisům místností a interiéru více pozornosti: „Na zámku Votickém v komnatě podlouhlé, klenuté, s vysokými gotickými okny, na věk tehdejší skvostným nábytkem a koženými presovanými, světlózelenými čalouny po stěnách ozdobené“ (Chocholoušek 1900c: s. 33).

Jinde potom: „[...] vešli nízkými dveřmi do jizby klenuté, nevysoké, jejímto nábytkem byl stůl, dvě lavice a lůžko, obydlí to dosti skvostné, aby v tehdejších časech ku přenocování sloužilo velmoži sebe mocnějšimu a bohatšímu;[...] u postranní stěny nastláno bylo slámy, přes niž byly prostěradla a kožichy prostřeny“ (Chocholoušek 1900c: s. 97).

Dva výše uvedené popisy se výrazně liší od předchozích. Jsou v nich obsaženy charakteristiky místností, především jejich prostorové rozvržení, strop a nábytek. Tyto postupy jsou pro texty P. Chocholouška nové a dokumentují vývoj jeho vypravěčského stylu.

Mezi interiérem a exteriérem jsou rozdíly nejen v popisu, ale i v tom, jak se lidé v těchto místech k sobě chovají. Uvnitř budov spolu protagonisté jednají a snaží se dosáhnout kompromisu a zachovat mír. Opakem je pak otevřená krajina, kde spolu lidé válčí. Hrady a opevněná města jsou obléhány, ale nikde nejsou dobyty a ani se boje neodehrávají uvnitř hradeb (výjimkou je *Přivítan, kmet staropražský*).

V povídce *Hrad* chtějí vojáci kněžny Barbory zajmout Kaplíře a jejich spolubojovníky, kteří mají v plánu hrad přepadnout a kněžnu uvěznit. Čekají na ně ukrytí ve

sklepech a kůlnách. K jejich smůle je tato lest odhalena a všichni v nich zůstávají zavřeni: „Ten lid válečný i čeleď domácí byli skryti v kolnách a sklepích, aby v příležitou dobu náš lid přepadnouti a jíti mohli: byl to po čertech dobrý nápad,[...] jak tedy povídám, moji hoši byli již u kolen, a závory z venku byly zastrčeny dříve, nežli se čeho ptáčkové v pasti nadáli“ (Chocholoušek 1900c: s. 167). Pokud se tedy lidé nemohou dostat ven, nemohou mezi sebou ani bojovat.

Jiná situace nastala mezi Frídkem ze Smojna a Rajmundem z Lichtenburka v povídce *Dvě královny*. Nejdřív spolu svedli souboj na zahradě u hospody, ve které poté spolu pili víno: „Rytíř odskočil o krok, a skloniv meč k zemi pohlížel hodnou chvíli na šlechtice. ‚Přisám Bůh!‘ pravil bodromyslně, ‚nikdy bych byl nehledal tolik síly pod tímto tatrmanským oblekem a v této ženské ruce. Podejte mi ruku, zkusme raději svého štěstí u poháru vína, co myslíte, šlechetný pane?‘“ (Chocholoušek 1900b: s. 8).

Exteriéry zaujímají v povídkách dominantní postavení – nejen že vytvářejí kulisy děje, ale slouží k zobrazení a evokaci minulého, historického světa (především hrady a Praha). Romantické scenérie hradů společně s obrazy oblohy a atmosférických jevů jsou zaměřené na pohledy vzhůru a vytvářejí dojem monumentality a rozlehlosti a podílejí se tak i na hodnotovém vyznění próz.

Rozdělení prostoru boje a míru je potom porušeno pouze výjimečně a bývá spojeno s porušením řádu či zákona, například při útoku zlodějů na kostel za účelem loupeže šperků, které mají ženy při sobě na mši. (Chocholoušek 1900e: s. 95) Oddělení dvou odlišných prostorů exteriéru a interiéru je stěžejní pro konceptualizaci lidských vztahů. Boje (i souboje) se odehrávají v otevřených prostorech, nejčastěji v otevřené krajině, častá jsou i obléhání hradů a měst. Žádné opevnění ale není nikdy dobyt. Ani boj se nikdy nepřenesse dovnitř. Kdyby už k tomu mělo dojít, obránci raději vytáhnou nepříteli vstříc (*Dvě královny*, *Pan Šimon z Vrchotic*).

Atmosférické jevy

V některých Chocholouškových prózách tvoří paralelu počasí a nálady postav. Nejčastěji se popisy atmosférických jevů objevují na začátku kapitol a naznačují, jakým směrem se bude další děj odvíjet. Tradiční postavení v romantické literatuře měl déšť a bouřka. V takových chvílích měl člověk zoufat nad českou zemí a jejím osudem. Krvavý západ slunce zase symbolizoval válku.

„Slunce již bylo vzešlo, a vůkolní pahrbky hořely v paprscích jeho co v barvách opalu, mlhy sluncem k zemi stlačené a protrhané honily se po údolí co pásma přeřiva, až ulehly nad řekou, co závoj šedý; lesy se ozívaly zpěvem ptactva, celá příroda, se rozradovala, jakmile se na ni slunce usmálo“ (Chocholoušek 1906: s. 18).

Tato pasáž předchází několik scén a výstupů, ve kterých lze nalézt motivace k tomuto popisu: „Seděla již tato u okna s vyšíváním jakýms zaměstnaná“ (Chocholoušek 1906: s. 19). Svatava vyšívala stuhu-přeřivo pro Haška: „Přiblížilo se odpoledne, v síni hodovné jest všechno přichystáno k zápasu pěveckému“ (Chocholoušek 1906: s. 37). Stejně jako ptactvo v lese, tak i na hradě se odehrála pěvecká soutěž: „[...] i vítali potleskem Guntrama, v radostném uzardění od krále se vracejícího“ (Chocholoušek 1906: s. 48). Král-slunce obdaroval Guntrama zlatým řetězem.

„Třetí den se probudil, zarděly se červánky na východě, slunce zplanulo“ (Chocholoušek 1901a: s. 118). O několik stran dále najdeme podobný motiv: „Tak to vše krásné okolí potůček před ní šperkuje paprsky slunečními, tu zahoří barvou nachovou“ (Chocholoušek 1901a: s. 123). A konečně je zde i scéna, kde se oba předešlé výjevy promítají: „Dívka naň hleděla jako u vytržení, rděla se jako červánky večerní“ (Chocholoušek 1901a: s. 125). Sled prvních dvou motivů, kde se objevují odstíny červené barvy (nachová je i symbolem králů), směřuje k závěrečnému motivu dívčích tváří. Boženě rudnou líce, protože se setkala tváří v tvář s Oldřichem (sice knížetem, ale i tak mu lze přisoudit nachovou jako barvu panovníků).

Takto začíná popis rána na začátku jedné kapitoly v povídce *Vanda*: „Jitro se probudilo, a slunce rozlévalo krvavé poblesky“ (Chocholoušek 1901b: s. 143). Dále polský lid běduje nad ztrátou své kněžny: „Národe! Kněžny tvé již není!“ (Chocholoušek 1901b: s. 145). Krev se tedy (zde jako symbol smrti i války) objevuje na začátku kapitoly, ve které Polsko truchlí nad domnělou smrtí Vandy. Její odchod také vyvolá válku v Rotygarově vlasti, protože si druidi myslí, že Vanda (kněžka) zradila bohy a přinesla tak neštěstí do jejich země.

V *Přivitanovi, kmetu staropražském* je ráno zobrazeno takto: „Ráno bylo mlhavé,

pochmurné a předpovídalo i ostatní den plačtivý, nepříjemný“ (Chocholoušek 1900e: s. 153). Celková nálada tak předznamenává budoucí vývoj událostí: „Vidím,“ pravil chladně, „že lesk koruny i duši šlechtnou zahalí v mlhu, a jak těžko jest, dostati se k vrcholu moci, ale tížeji se sestupuje dolů!““ (Chocholoušek 1900e: s. 162). Přivítan šel žádat Vladislava, aby ještě zvážil své nástupnictví na trůn a přenechal jej Bořivojovi. Již předem byl odsouzen k nezdaru, protože mu „počasí nepřálo“.

Prokop Chocholoušek se možná cíleně snažil využívat výše popsaných postupů a navázat na jejich obvyklé použití v romantické próze. Některé motivy jsou od původního obrazu počasí vzdáleny v textu i několik desítek stran, ale i tak je propojení mezi nimi patrné. Symbolické (i tradičně lidové) pojetí barev, přírodních dějů a metafor přírody slouží jako prostředek užšího spojení přírody (a světa tradic) se světem lidí a civilizace.

Ideový svět Chocholouškových povídek

Postoje k Němcům a ostatním cizincům

Uprostřed 19. století zůstal i po neúspěšné „revoluci“ roku 1848 ve společnosti odpor k Němcům stále aktuálním tématem. Prokop Chocholoušek často využíval historických narážek ke kritice Němců i jiných cizinců. Z Chocholouškových próz však také nápadně vysvítá propojení mezi českými a německými dějinami. Tato provázanost slouží k aktualizaci soudobých společenských problémů a k připomenutí skutečnosti, že ne vždy měli Němci převahu nad Čechy. V následující kapitole se pokusíme zachytit, jak se proměňovaly postoje k cizincům ve vybraných Chocholouškových textech.

Chocholouškova prvotina *Vanda* (1841) je námětem z polských dějin sedmého století odlišná od jeho pozdější tvorby. V textu se také neobjevuje žádná kritika cizinců (jednotlivců ani národů).

V *Templářích v Čechách* (1843) už se začínají projevovat Chocholouškovy kritické postoje, a to v různých podobách. Karikaturizace postav Němců se tu spojuje s přímou kritikou národa. V povídce vystupuje Mikeš z Hausmannů, který neovládá správnou českou výslovnost a jehož šišlání je zdrojem posměchu: „Já bych vsechny styry na jednu vsadil, [...], se se u tebe vina nenapíjem“ (Chocholoušek 1843/I: s. 104).

Němčina tu také je, např. pro templáře Jana z Vartenberka, synonymem zrady a podvodu, odvolává se na ni, když chce vyjádřit nesouhlas s dopisem od braniborského velmistra: „Klam a podvod jest to, Velemocnosti!‘ Vyhrotil z prsou sevřených – ‚Nechť si píše Alvensleben, co chce, to velmi němčinou zapáchá““ (Chocholoušek 1843/I: s. 114).

Srovnávání české a německé společnosti, které se opakovaně objevuje i v pozdějších textech, se stává prostředkem kritiky v Čeňkově monologu: „[...] bránili, by se cizota nevedrala ve vlast jejích, a nepokazila mravy národu, prostotu vladařů českých, která jim velela považovati poddané za děti, za spolubratry, nikoliv za otroky a nevolníky, jak to bývá u Němců“ (Chocholoušek 1843/I: s. 80).

Kritiky se ale v *Templářích v Čechách* nedočkali jen Němci. Žid Abraham je postaven do opozice k ctnostným hodnotám templářů. Pro Abrahama je zisk náhradou za vlast: „On jde tam, kde jej zisk očekává, jediná to náhrada za ztracenou vlast“ (Chocholoušek 1843/I: s. 73).

Na druhé straně velmistr templářů Jiří Eko žádá shromážděné řádové rytíře, aby se vzdali bohatství ve prospěch města Strakonice, kterým hrozí obležení: „Povinnost obtížná se stane obětí, koná-li se s ochotou – Bohužel! - u vás to nevidím – Bůh vás naprav! - Hled'te na

mne! Nenosil jsem skvostný oděv, opovrhl vši nádherou a vším pohodlím, žil jsem přísně dle pravidel řádu, jako nejnižší sluha můj; jediná ozdoba od předků zděděná byl tento řetěz a tento kříž, tuto je snímám a kladu je v oběť Sionu, v oběť vlasti“ (Chocholoušek 1843/I: s. 117).

Templáři v Čechách tak předznamenal budoucí Chocholouškovy společenskokritické postoje. Postupy, které Prokop Chocholoušek v této povídce použil (srovnání společenských poměrů a karikatury postav cizinců), se staly charakteristickými pro celou jeho tvorbu.

Další Chocholouškovou povídkou je *Dcera Otakarova* (1844). V ní je kritika cizinců častá, někdy se jedná o krátké vypravěčovy poznámky, ale lze nalézt i srovnání společnosti a postavy-karikatury. Královna Adela neváhá vyhlásit boj manželci Přemyslu Otakaru I. a je jí lhostejné, že by česká země mohla utrpět ze všech aktérů nejvíc: „„Ano, boj budiž mezi mnou a ním,[...] a kdyby Otakar i zvítězil, postaví trůn svůj na zříceninách, kterých mu ponecháme!‘ Pravila cizinka, nelitujíc země, poněvadž ji vlastní nenazývala“ (Chocholoušek 1900a: s. 21).

Kromě obecné kritiky Němců se objevuje i zmínka o vztahu k Sasku: „[...] bohaté měšťanstvo každodenně ke kostkám neb kartám scházívало, kteréž hry Míšňané a Sasíci do Čech byli přinesli“ (Chocholoušek 1900a: s. 47). V textu je zmíněno, že špatné mravy české šlechty pocházejí od Sasů; tento motiv se objevuje znova v povídce *Jan Pancéř*, která se však dějově posunula o více než dvě stě let vpřed.

Z povídky *Dcera Otakarova* také výrazně vystupuje Ital Andrea Saramita, který se snaží získat slávu a je ochoten pro ni udělat cokoliv. Nejdříve se pokouší vetřít do přízně Viléma Černína mladšího i krále Přemysla Otakara I., pak prodává své lektvary v Norimberku a nakonec pochopí, že jako doktor se neuplatní, a zvolí jinou dráhu: „Neb čeho nemohl dosáhnouti dottore Saramita, dosáhne Saramita Bohomilec“ (Chocholoušek 1900a: s. 125). Zachrání sestru Felicii a následuje ji i do Milána, kde ji prohlašuje za vtělení Ducha svatého. Po její smrti je označen za kacíře a upálen.

Pan Šimon z Vrchoťic (1847) je netypickým textem, protože se v něm vedle kritiky cizinců objevuje i jejich chvála. Hned v historickém úvodu jsou zmíněni vědci, kteří se zasloužili o rozvoj věd v Čechách: „[...] k nimž i připočísti dlužno cizinců, jako Tychona de Brahe a jiných, kteří k duchu co sobě příbuznému celým srdcem přilnuli“ (Chocholoušek 1847: s. 3). Opravdu velice sporadicky se v Chocholouškových textech objevují zmínky o přátelských vztazích mezi Čechy a jinými národy, proto je tato ukázka výjimečná a ojedinělá.

V dialogu dvou šlechticů se názory na německé rádce císaře Rudolfa II. rozcházejí: „„Němci!“ Prohodil Divišovský pohrdlivě. „Kdybych nebyl sám přesvědčen o dobru

předsevzetí našeho, na jich slovo bych ani vindry nedal. Ti němečtí rádcové ještě málo dobrého pro nás Čechy uradili, '[...] ,Oni požívají důvěry císařské, Divišovský!' Pravil Markvard; ,potud radili dobře k prospěchu našemu'" (Chocholoušek 1847: s. 12). Markvardova slova ovšem pozbývají pochvalného významu, protože to jsou slova zrádce, který se přidal k pasovským nájezdníkům.

Bláznivý syn Šimona z Vrhotic, který byl považován za padlého v boji s Turky, je vzpomínán slovy: „[...] syn pana Šimona Vrhotického, zemřel, ačkoliv se vůbec za to mělo, že v boji s Turky padl, nasadiv život svůj, tak jako tisíce Čechů, pro národ cizí a nevděčný k těm, jenž proň krváceli“ (Chocholoušek 1847: s. 128). „Nevděčným národem“ jsou zde míněni Maďaři, kterým česká vojska pomáhala v bojích proti Turkům. Bližší informace poskytuje dále autor v poznámce pod čarou: „Bitva u Jagru 20. října 1596 jest nezvratný důkaz rekovnosti české, ale i tehdejšího vojenského nepořádku, ani úplné ochablosti ducha vojenského u Němců.[...] Němci a Maďaři, místo co Čechy podporovati měli, rozběhli se po táboře, aby drancovali, Turci se obrátili, Němci i Maďaři prchli [...]" (Chocholoušek 1847: s. 132).

V této ukázce sám autor kritizuje chování Němců a Maďarů přímo, aniž by k tomu využíval postavy. Tento způsob nalezneme v textech Prokopa Chocholouška sporadicky, častěji své názory projevoval skrze postavy nebo komentáře vypravěče. Ambivalentní vztah k Němcům a cizincům obecně lze nalézt jen v textech rané tvorby; později zůstává jen kritika.

Hynek z Vetova v povídce *Křižáci* (1848) se chtěl zmocnit silou hradu Klenova a získat tak i ruku Johany (která odmítala jeho návrhy). V noci hrad přepadl a dobyl. Brzy se o jeho činu dozvěděl okresní hejtman a hrad získal zpět. Počinání Hynka z Vetova srovnává vypravěč s poměry u Němců: „Tento způsob námluv a dobývání jmění byl sice ještě tehdyž v sousedním Německu v úplném květu a velice oblíben; ale v Čechách hleděl král Jiří přísně na pořádek“ (Chocholoušek 1900d: s. 176). *Křižáci* patří mezi texty nejchudší na kritiku cizinců a jejich celkové vyznění se podobá objektivnímu kronikářskému zachycení.

První povídkou vydanou po neúspěšné „revoluci“ v roce 1848 je *Jan Pancéř* (1851). Kritika je v tomto textu namířena pouze proti Němcům, proti jiným národům chybí: „Snad proto, že jsem netrpěl, aby si brali v nevolnictví lid sprostý, jak to tam v Němcích je“ (Chocholoušek 1977: s. 118). Opět je použito srovnání společenských poměrů v Čechách a v Německu. Vypravěč také vyjadřuje nesouhlas s mravy šlechty: „Neboť to bývalo již tak u šlechty tehdejší, a zvláště od času Jana Lucemburského, kde si dle příkladu sousedních Němců, zvláště Sasíků, v hejření pijáckém oblibovati počala“ (Chocholoušek 1977: s. 129).

Tyto zvyky, které kazí rytířského ducha šlechty, jsou v textu považovány za důvod úpadku české šlechty. V tomto případě jsou spojeny i s Němci, od kterých prý mají původ.

Opakované kritice jsou podrobeni němečtí rádci Jana Lucemburského i on sám v povídce *Dvě královny* (1855). Nejčastějším terčem je historicky doložený Vinand z Buchsesu, který utekl z boje a opustil české spolubojovníky: „[...] ale Vinand z Buchsesu stál v den bitvy se třemi sty helmami v pozadí, a v rozhodném okamžení místo co by byl přispěti měl, dal za odpověď poslu Valdeka, k útoku jej vybízejícího: ‚Král se úplně důvěřuje ve chrabrost a věrnost svých Čechův, jim že ponechává slávu, pokořiti nepřátele jeho. Mně však svěřil lid svůj, abych po dobytém vítězství vinníky zjímal, by neušli trestu spravedlivému!‘ A když Valdek na tato slova lid svůj, aby ho marně neobětoval, z boje odváděl, Buchses, nedočkav ani konečného výsledku, obrátil s jezdci a uháněl ku Praze. To bylo, co zbudilo nevoli a zasmušilost ve vojstě“ (Chocholoušek 1900b: s. 94).

Stejný skutek je kritizován i na jiném místě: „Buchses byl poslem porážky naší, a zpráva, že korouhve jeho na útěku, nestrpěla krále na hradě. Při sám Bůh! Hrdinský to král, škoda ho, škoda ho, že se odloučiti nemůže od zlých rádců svých!“ (Chocholoušek 1900b: s. 105). Zde je naznačen i vztah ke králi Janu Lucemburskému. Kdyby kolem sebe neměl špatné rádce, mohl být pro Čechy dobrým králem. Zřejmý odpor k němu ale vyjadřuje Vilém z Valdeka: „Běda zemi té, jejímžto největším nepřítelem je vlastní král její! Běda králi, který cizincem zůstává prostřed národu svého!“ (Chocholoušek 1900b: s. 317).

Vinand z Buchsesu a s ním i všichni Němci jsou karikováni v promluvě Frídka ze Smojna: „Znám ho, a kdybych neznal, po tom, jak na mne volal, musel bych poznati Němce; čert ví, čím to je, chybí-li jim kus jazyka a nebo-li přerostl, já nevím; ale je jisto, někdo ať pípne, a poznáš hned, zdali byl českou neb německou kaší krmen“ (Chocholoušek 1900b: s. 268). Ve *Dvou královnách* se opět naplno projevíly Chocholouškovy sklony ke společenské kritice. Nebyla směřována jenom na lehce manipulovatelného krále Jana, ale především na jeho rádce. Jednoznačně tak bylo ukázáno, která strana zavinila boje uvnitř vlasti.

Postava Němce Vintýře z povídky *Přivítan, kmet staropražský* (1855) je zobrazena jako jednoznačně záporná. V kontextu všech postav se jedná o jednoho z největších „padouchů“ vůbec. Jeho vinou je sveden k hazardu i Rozhonův syn Božej. V jednom z dialogů schvaluje všechny neřesti a nabádá k nim i Božeje: „Hlupáci, zapovídají kostky a veselé besedy, jakoby člověk se nesměl ničím radovat. Ale vzdor všemu budeme pít a hrát a milovat, co říkáš, he?“ (Chocholoušek 1900e: 83).

Kníže Bořivoj II., kterého Přivítan dosadil na knížecí stolec, důvěřuje německému

králi a doufá, že vyřeší spor o nástupnictví spravedlivě: „Zhanobí-li Němec jméno své a naloží-li se mnou bez práva, nuže, jeho to bude hanba, a potomci naši nabudou důkazu, že ne v cizině, nýbrž doma hledati mají práva svého“ (Chocholoušek 1900e: 223). Král Jindřich ale nechá Bořivoje uvěznit a na trůn dosadí Vladislava. Bořivojova slova se tak naplnila.

Chování Němců je také zpochybněno slovy Rozhona, který jako správný Čech vyznává jiné způsoby chování: „[...] to tě způsob německý, chodit okolo věci jako kočka okolo myši. Znáám to, celý měsíc jsem mezi nimi strávil. Vždy jen otálet a pomalu, pomalu; u čerta! Co na srdci, to na jazyku a za slovem činy, tak to miluju!“ (Chocholoušek 1900e: s. 16).

V povídce *Námluvy Oldřichovy* (1855) je společenskokritických prvků méně, podobně jako v *Křižácích*. Chocholouškovy kritické tendence tedy byly proměnlivé. Jedinou kritikou Němců v *Námluvách Oldřichových* je zmínka o nevydařeném tažení do Polska: „[...] kterak letošní výprava napolo zmařena, že německý král Jindřich, neposlechnuv rady knížete Oldřicha, hluboko do země Polské až k Poznani vnikl, nechaje za sebou krále polského Boleslava s vojskem silným, jenž odevšad potom vojska spojená v malých pútkách napadal a odnímáním potravy sužoval, tak že jen rychle smluvený mír vojska německá i česká od úplné záhuby ochrániti mohl“ (Chocholoušek 1901a: s. 89). Tato ukázka je výjimečná tím, že se vztahuje ke skutečné historické události a jedná se o objektivnější kritiku, než jakou využívá Prokop Chocholoušek ve většině případů.

Neobvyklou výtku lze nalézt také hned na začátku povídky. Dotýká se totiž Slovanů: „Jakoby Slované vespolek svorně žítí uměli!“ (Chocholoušek 1901a: s. 73). Tato kritika je více zarážející, když vezmeme v potaz i fakt, že Chocholoušek měl kladný vztah k jihoslovanským národům. Ve stejné souvislosti je kritika mířena i na Poláky: „Polák si nepočínal jako bratr rodný; krutý vítěz nepoloží těžšího jařma na šíji podmaněného, jako to činili Poláci“ (Chocholoušek 1901a: s. 74).

Ve *Dvoře krále Václava* (1855) jsou opět přítomny už dříve používané postupy nacionálně motivované kritiky, např. postava Němce a srovnání poměrů. Pěvec Guntram z Gundolfingenu získá v pěvecké soutěži od krále Václava zlatý řetěz. Zemský sudí Stibor Stochovský s darem nesouhlasí: „[...] ale což ten cizinec? Uhodil v slabou stránku královu, a řetěz zlatý je odměnou pochlebování jeho; což to mohlo být zbroje za ten řetěz, který neprospěje ničemu, leč marnému chvástání se, že Němec vyniká i zpěvem nad Čecha, vychloubat se budou Němci králem našim co svým minnesängrem“ (Chocholoušek 1906: s. 49). Guntram si nakonec bere Svatavu, která má dítě s Haškem a dvakrát zradila slib lásky. Guntramova touha po zisku je silnější než snaha získat ctnostnou ženu: „[...] a až bude před

oltářem moje, vrátím se potom do své vlasti ku krásnému Rýnu zpět, a věnem jejím vystavím si opět ze zřícenin hradu otcovského hrad nový“ (Chocholoušek 1906: s. 69).

Rozdíl mezi postavením žen v německých zemích a v Čechách v Chocholouškových povídkách zřetelně vystupuje z následujících vět: „Majitelem toho hradu a krajiny, jižto z cimbuří sotva přehlédnouti lze bylo, byla panna Máří, jediná pozůstalá dcera po zemřelém panu Podivínu Zamlekovském, a důkazem to budiž bezpečnosti v Čechách panovavší, že nikdo jí nebránil v pokojném držení statků otcovských, kdežto v sousedním Německu právo pěstní, právo silnějšího v nejbujnějším se nacházelo rozkvětu“ (Chocholoušek 1906: s. 61). Chování k ženám u Němců je podobným způsobem kritizováno už v *Křižácích*, když chce Hynek z Vetova dobýt hrad Klenov a získat tak Johanu. V kultivovanějším vztahu k ženám se projevuje jeden z nejmarkantnějších rozdílů mezi českou a německou společností.

Lhostejnost Němců k osudům ostatních národů je (podobně jako v *Panu Šimonu z Vrhotic*) zmíněna i zde: „Tato porážka jejich náramně dojala národy západní, totiž až po hranice německé. Němci nedbali o odvrácení zhouby celému západu hrozící, pokud jen Slované zakoušeli rány světoborců krvavých“ (Chocholoušek 1906: s. 71). Boje s Tatary zasáhly až na Moravu, ale Čechům se podařilo ji ubránit i bez pomoci Němců.

Povídka *Hrad* (1860) patří mezi poslední texty, které Prokop Chocholoušek napsal. Na sklonku jeho tvorby opět ubývá nacionálně vypjatých pasáží, ale nemizí úplně, jsou pouze zmírněny. V *Hradu* je kritice podroben francouzský důstojník císařské armády: „Krásné kostky měl, ale drobounké a lehké, že jsem jich ani v hrsti necítil. Což může také pořádného mít takový povětrný Francouz?“ (Chocholoušek 1900c: s. 105). O pár stran dále následuje další moment: „[...] že snad je důvěrníkem samého císaře – a podobné trety, jak to již takový žvástavý, chlubný Francouz lháti umí“ (Chocholoušek 1900c: s. 111). Stejným způsobem jako dříve je zde tedy karikován další národ. Jeho typické záporné vlastnosti jsou v různých situacích zveličeny.

V textu lze nalézt i několik zmínek o Němcích. Oproti tvorbě let čtyřicátých a počátku padesátých ale postrádají dřívější útočnost: „Německá jména sice, ale ty jazyky jejich nabyly ohebnosti své tak dobře kaší českou, jako můj. Jak živ nebude rodilý Němec tak česky mluvit jako oni“ (Chocholoušek 1900c: s. 65). Kritizována je i povaha vojáků z německých zemí: „[...] neboť pochybují, že by všecken lid válečný tak na uzdě udržeti se dal, jako pluk strýce mého, a bez násilí se to sotva skončí, obzvláště až přijde lid z Durynek a z Porýnska“ (Chocholoušek 1900c: s. 235).

V celkovém kontextu historických povídek Prokopa Chocholouška lze nalézt jak díla,

ve kterých se kritika cizinců a jejich společnosti projevuje silněji a přímočařeji (*Dcera Otakarova, Dvě královny, Dvůr krále Václava*), tak taková, kde je kritických momentů jen minimum a jsou objektivněji založené (*Hrad, Křižáci, Námluvy Oldřichovy*). Z děl, která vyšla za jeho života, je patrná tendence k intenzivnější kritice, především v dílech z let čtyřicátých a počátku padesátých (tedy před revolucí roku 1848 a těsně po ní). Naopak ke konci života se již radikální smýšlení a snaha o společenskou kritiku projevuje v textech sporadičtěji.

Kritika se netýká pouze Němců, ale v jednotlivých textech se můžeme setkat i s narážkami na Italy, Maďary, Francouze a výjimečně i na Slovanstvo jako celek. Tyto ojedinělé kritiky se liší od těch, které byly adresovány Němcům, již tím, že v nich nedochází k přímému srovnávání s českou společností. Obvykle jsou konstruovány na základě zveličení národům přikládaných vlastností. Dalším prvkem typickým pro postavy Němců jsou narážky na jejich špatnou českou výslovnost.

Druhým často zastoupeným národem jsou Poláci. Názor na ně však není vyhraněný. Někdy jsou zobrazeni jako národ velice podobný tomu českému (*Vanda*), jindy naopak hrají roli nepřátel. Nejpalčivější kritiky se jim dostalo v *Námluvách Oldřichových*, kde jsou přirovnání k rodným bratrům, ale jejich chování tomuto vztahu neodpovídá.

Vlastenecky agitační a výchovná funkce Chocholouškových povídek

Ve třicátých letech se začíná v žánru historické povídky silně prosazovat i funkce vlastenecká. Výrazně se projevuje například v díle Josefa Kajetána Tyla, ale ani Prokop Chocholoušek ji neopomíjel. Dobro vlasti (většinou se jedná o Čechy, ale najdeme i výjimky) je pro postavy to nejcennější a často jsou schopny pro něj obětovat i osobní štěstí.

Již v povídce *Vanda* (1841) je motiv vlasti jedním z ústředních. Titulní hrdinka stojí před rozhodnutím, zda opustit svoji vlast pro lásku k Rotygarovi: „I bylo jí, jakoby se odřící nemohla krajiny milované, nemohla roztrhnouti pásky, k vlasti ji poutající. Silně ji vábila země mateřská, ale hlas lásky velel jí následovati muže vyvoleného: i sklonila se k zemi a líbala půdu posvátnou“ (Chocholoušek 1901b: s. 139). Právě momenty, kdy protagonisté musejí volit mezi vlastní a láskou k milovanému člověku, jsou pro Chocholouška charakteristické a prostupují celým jeho dílem.

Situace Vandy je atypická tím, že ona následuje Rotygara pryč z vlasti a po zbytek života se nemůže se ztrátou domova vyrovnat: „Však ani láska nebyla s to, aby jí nahradila náklonnost národu jejího; nemohla ukonejšit trpké vědomí, že zrušila slib bohům a sklámala věrný národ“ (Chocholoušek 1901b: s. 157). Účinek na čtenáře je ale stejný. Ukazuje, že touha po vlasti je nepřekonatelná, a i když se jí člověk snaží utlumit, nakonec jí podlehne. Vypravěč se s Vandou loučí těmito slovy: „Loučím se i s tebou, Vando pověstná! I ty jsi zřela v lásce náhradu vlasti a hořekovala jsi často nad ztrátou její; z kalicha radosti jsi napájela se hořem, a blažená jsi, žes aspoň ve smrti uzřela meze vlastenecké“ (Chocholoušek 1901b: s. 175).

Templáři v Čechách jsou textem bohatým na vlastenecky zaměřené motivy, promluvy i scény. Hned první přímá řeč a celá scéna mají velmi emotivní charakter: „Ó vlasti má! Zvolá pak v roznícení a dvě slz kanulo po vráskovité tváři jeho – ‚Ó vlasti má – drahá, milovaná Čechy!‘ Zvolal ještě jednou, ruce jako k obejmutí rozestřev“ (Chocholoušek 1843/I: s. 16). Opakovaná apostrofa ještě více zdůrazňuje, jaké city vyjadřuje tato promluva.

V další pasáži tohoto monologu se objevuje motiv návratu do vlasti, kde chce „složit své kosti“: „Vítej mi, dědino má! Kosti své opět přináším v lůno tvé, kdež počaty byly“ (Chocholoušek 1843/I: s. 17). Tento motiv se opakuje i v *Hradu*, kde se Pavel Osterský Kaplíř ze Sulevic vrací do Čech s předvojem švédského vojska. Poté je v bitvě u Jankova zraněn a umírá. Svého návratu ale nelituje, protože si vždy přál zemřít v rodné zemi.

Emotivní, „vzrušeně pohnuté“ a elegicky stupňované monology jsou typickým Chocholouškovým postupem, pomocí něhož se snaží vlastenecky apelovat na čtenáře. Jeden

takový monolog pronáší i Rajmund z Chýše: „A opět rozpustí válka domácí vzteklice své po nivách českých, a barviti se bude půda vlastenská krví synů svých. Ráz za rázem vtíná osud rány své do útroh Čechy, a ještě první rána nepřestala krváčet, již jest druhá rozervána. Tam Otakar na poli moravském, tam Vácslav v městě moravském – ó Moravo – hrobe králů našich! Což jsi ty vynutila sestře své slz, žeby darmo povrch tvůj se snažil, v jezero je zatarasiti!“ (Chocholoušek 1843/I: s. 38).

Nejen muži vyjevují své vlastenecké cítění. V dialogu Ester a Berty obě litují židovského údělu: „Vlast mou? - Kde je vlast má? Národ nešťastný Israelu darmo u vyhnanství lká po vlasti. Nám jest všady vlast, kde se blankyt nebes klene, my žádnou nemáme!“ „Nešťastní!“ „Ba arci nešťastní!““ (Chocholoušek 1843/III: s. 8). Absence vlasti je krutým osudem, se kterým se musejí Židé vyrovnat.

Čeněk slouží vlasti podobně jako Jan ze Smojna v povídce *Jan Pancéř*. Osobní spory a nevědomost ostatních jej nepřinutí jednat proti vlasti: „Nikdy neprorazí spravedlnost předsudek zakořeněný, ale já předce miluji vlast svou; neb jest tak krásná, ráji podobná!“ (Chocholoušek 1843/III: s. 26).

O vině přemýšlí Rajmund z Chýše po bitvě u Horažďovic: „Kolik plodů jest asi zničeno na tomto místě – ha! A mnoholi slz poteče dnešnímu dnu? - Kdo jest tím vinen? - Rudolf? - My? - Kdo to rozsoudí?“ (Chocholoušek 1843/III: s. 57). Série řečnických otázek a marné hledání odpovědi dokumentují naléhavost a závažnost starostí o osud vlasti.

Poslední slova vypravěče byla opět volena velmi efektně: „Prorocká byla slova Ekova. Po pěti stech letech spláceli vnukové vinu otců svých, nebo známá jest revoluce francouzská. A příčina její, příčina totiž hlavní? - Pověstný Egalité a vývoda Šüdermannlandský byli velmistři Freimaurů“ (Chocholoušek 1843/III: s. 100). Zásadní podíl na Francouzské revoluci, která stále byla zapsána v povědomí českého národa, a fakt, že na ní (500 let zpětně) měly zásluhu i dějiny české země, jen dokumentují, jakým, někdy i velmi fantastickým, způsobem se Prokop Chocholoušek snažil pozvednout národního ducha a ukázat propojení českých dějin s evropskými.

Francouzská revoluce ale nebyla v Čechách přijímána příliš kladně. Vytýkána jí byla násilná revolučnost a ve společnosti převládal názor, že změny by měl provádět panovník pomocí reforem.¹²⁾ Když se boje v letech 1812 – 1813 dostaly až do Čech, začal být odpor k Francouzům ještě silnější a naopak Rusko se stalo symbolem slovanského spojení. Na ideály Francouzské revoluce navazovalo dění ve společnosti opět až v roce 1848, ale *Templáři v*

¹²⁾ MEJDRICKÁ, K. *Čechy a Francouzská revoluce*. Praha: Naše vojsko, 1959, s. 125

Čechách vyšli o pět let dříve. Prokop Chocholoušek tak byl jedním z mála autorů, kteří se trvale hlásili k revolučním ideám, a jeho agitační činnost za revoluce pramenila z jeho přesvědčení, nikoliv z prostého vtažení do víru událostí.

V *Templářích v Čechách* je hodně fiktivních prvků, ale možná právě díky nim si mohl vypravěč dovolit vkládat do textu velké množství vlasteneckých motivů, které sloužily k poučení a ideovému ovlivnění české společnosti.

Dcera Otakarova je, vedle *Jan Pancěře*, *Templářů v Čechách* a *Dvou královen*, jedním z textů, ve kterých se objevuje i postava panovníka. Pouze zde se ale projevuje jako příkladný vlastenec: „Věru, koruna je bídná za to náhrada! Jdi, mladíku, a pověz druhům svým, že Otakar zapudil svou manželku, kterouž vroucně miloval, že zapřel děti své proti zákonům přírody, že vlastní rukou srdce své rozerval, aby upevnil moc a slávu země jemu svěřené, aby se nevedral do vlasti nejúhlavnější a nejlstivější nepřítel náš, příbuzenstvím manželky jeho. Jdi a rci jim, že sebe a rodinu svou obětoval vlasti“ (Chocholoušek 1900a: s. 42). Tento emotivní monolog z úst Přemysla Otakara I. ukazuje, že snaha apelovat na city čtenáře byla jedním z nejobvyklejších způsobů, jak v nich podnítit vlastenecké smýšlení.

Když už dojde ke srovnání lásky k ženě a lásky k vlasti, vítězí vždy vlast. Najevo to dal i mladý Vilém Černín: „Nemyslel na Hedviku, ani na zklamanou lásku svou; neboť jakmile nevěru slečny Brunecké poznal, bylo mu, jakoby jí nikdy nebyl miloval, ba jakoby ani Hedviky na světě nebylo, a živěji vstoupila mu na paměť hlubokost, svatost lásky první jeho milenky české. Ale ani na to již nemyslí; neboť každou jeho myšlenku zaujala vlast a hrozící jí nebezpečí“ (Chocholoušek 1900a: s. 106).

V *Panu Šimonu z Vrchotic* je hned v historickém úvodu velebena vzdělanost, literární úroveň a rozvoj věd za vlády Rudolfa II: „Bylat' to nejskvělejší doba genia českého, tak že ji až potud zlatým věkem literatury české nazýváme,[...] všickni ti mužové osvědčili na všechny časy budoucí, že národ český celému tehdejšímu světu na cestě osvěty a vzdělání svítil, od něhož teprva vědy a umy k jiným národům kráčely“ (Chocholoušek 1847: s. 3). Připomenutí velkolepé (a idealizované) české historie je další možností, jak vlastenecky působit na čtenáře.

Velkým tématem a životní filozofií Šimona z Vrchotic byl odpor ke všemu novému: „Varuj se všeho novátorství! [...] a varuj se také všech novotářů, nebo záhuba kráčí v patách za nimi“ (Chocholoušek 1847: s. 28). Tato kritika se v průběhu děje prokazuje jako neopodstatněná a sám Šimon se přesvědčuje, že pod novátorským zjevem a praktikami se může skrývat vlastenec zastávající tradice.

Že vzdělanost samotná není vlasti k užitku a naopak schopnost bojovat je vlasti prospěšná, prohlašuje Viktorín ze Šánovic: „[...] že předkové naši přede vším na to ohled brali, aby byli schopni k hájení vlasti, ne ale jako tuto Měšetínský pán, [...] vyznati musím, že je Hanuš Měšetický planý, neužitečný, nepotřebný oud vlasti“ (Chocholoušek 1847: s. 43). Důraz na schopnost aktivně bránit vlast je formulován jen výjimečně, ale téměř vždy vysvítá z jednání postav.

Propojení minulosti s přítomností a potřebu znát obě připomíná doktor jistebnické školy: „Než ale, ačkoli všechnu úctu pro tyto drahé památky v srdci chovati dlužno, nesmíme přece zapomínati na to, co nám nejbližšího, co do života našeho sahá“ (Chocholoušek 1847: s. 64). Postavení minulosti a přítomnosti na stejnou úroveň je prostředkem, jak oba časové úseky uvést do těsnějšího vztahu a připomenout, že je nutné znát oba. Bez znalosti přítomnosti nemůže člověk uplatnit znalosti získané studiem minulosti a bez znalosti minulosti bude jen opakovat chyby. Svůj monolog zakončuje doktor slovy: „I chci krátce tolik říci, že užitečněji a prospěšněji je, když mládež sezná věk přítomný, když se jí ukáže cesta, po které by kráčeti měla, a lépe je v budoucnost než v minulost jí okazovati“ (Chocholoušek 1847: s. 65).

Tento monolog explicitně vyjadřuje, o co se všeobecně snaží celá Chocholouškova historická tvorba. Chce „ukázat cestu“ pomocí přítomnosti (zobrazení soudobých problémů) ukryté v minulosti. Celkově se povídka *Pan Šimon z Vrchoťic* odlišuje od dalších textů vyjádřením všech explicitních požadavků na společnost, které jsou jinde formulovány jen skrytě, nebo naznačeny chováním postav. Tato povídka obsahuje „návody“, jak pracovat s Chocholouškovými historickými povídkami a na které motivy se zaměřit.

V povídce *Křižáci* vystupuje jedna z nejpůsobivějších postav vlastenců – Ondřej Oremus. Když je označen za zrádce, hájí se těmito slovy: „Já jsem Ondřej Oremus, jehož srdce věrné zůstane vlasti své a králi svému, a byť se i ty hory české odtrhnouti měly ze základů svých!“ (Chocholoušek 1900d: s. 185). Své jednání argumentuje následovně: „Pomstu chci, [...], ale ne pomstu sobeckou, chci pomstu takovou, aby věkové budoucí se učili, že jeden zločin druhý dává, aby potomkům zřejmo bylo, že zrada vlasti v brzce v ssutiny se kácejíc sama sebe tresce, to chci“ (Chocholoušek 1900d: s. 212).

Ondřej Oremus nakonec zemřel v souboji a obětoval se pro vítězství vlasti. Jeho příkladné jednání, které se mohlo pro neinformovaného zdát zradou, patří k těm nejvýrazněji vlasteneckým, jaké Prokop Chocholoušek stvořil.

Za agresora jsou označeni Němci ve vypravěčově popisu života Chodů. Aktivní

obrana je vyzdvihována a považována za adekvátní: „Pomezí Chodové a uhlíři, ti by byli bez toho rádi, aby se každý den se sousedními Němci mohli servati, ano oni často ze své vůle činili malé výpravy do Bavor; ale musíme říci, že se to dělo jen tehdy, kdykoli páni sousedé jejich loupeživým vpádem do země České je k tomu vyzvali“ (Chocholoušek 1900d: s. 169).

V *Křižácích* je zobrazena doba vlády Jiřího z Poděbrad, kdy se Čechům dařilo odrazit útoky (převážně německých) křižáků. Tato doba je dalším obdobím, jehož prostřednictvím Chocholoušek připomíná svým čtenářům slavnou minulost národa.

V povídce *Jan Pancéř* je vlastenecké určení potlačeno. V textu najdeme jen minimum zmínek, které by sloužily k pozvednutí národního ducha. Naopak výchovná funkce v tomto textu dominuje. Několikrát se objevuje v jednání Jana ze Smojna (který je zobrazen jako vzor středověkého šlechtice), především ve scéně kruté popravě obchodníka-udavače (viz kapitola *Postavy*).

Své jednání a postoje obhájí Jan ze Smojna před Jadvigou slovy: „Nazývají mě loupežníkem, možná, že mají dle nynějších školských náhledů pravdu, ale větší pravdu mám já, dávám-li jim stejné jméno zpět. Ať mi někdo dokáže loupež! Že se ujímám potlačených a trestám utiskovatele lidu, ovšem to je to největší provinění moje, vždyť i já jsem šlechtic, nemohou mi odpustit, že jsem se nespolečil s nimi, a proto pověst má! A přece nejsem tím, zač mě vydávají. Ha kdybych tím byl, nebylo by po celé krajině, již odtud přehlédnouti možno, a ještě tam dále za horami žádného pána krom mne!“ (Chocholoušek 1977: s. 148).

Jan ze Smojna je postava, ze které by si v mnohých životních situacích měl čtenář vzít příklad. Jedinou vlastností, se kterou se nemusí každý čtenář identifikovat, je jeho fatalistické podřízení se moci osudu: „K čemu se mám ospravedlňovati? [...] Dobře se povedlo nepřítelům mým překroutiti činy mé, vždyť již napřed jsem odsouzen?“ (Chocholoušek 1977: s. 172).

Skutečnost, že se Jan ze Smojna stal symbolem a vzorem pro lid, dokumentují poslední slova vypravěčova: „Tak skončil Pancéř, jehož síla a udatnost se stala příslovím u lidu českého. Přísloví: ‚Bní jako Pancéřova košile!‘, užívané o lidech smělých, bojovných, svědčí posud o velkém dojmu, jakový pád rytíře toho na lid způsobil“ (Chocholoušek 1977: s. 174). Prokop Chocholoušek stvořil muže jehož činy a smýšlení jsou příkladné. Rytířské ctnosti a ideály zosobněné v této postavě splnily svůj výchovný účel.

Dvě královny reprezentují dobu, kdy byla česká země v „občanské“ válce. Proti královské straně stály zástupci šlechty sdružení u královny Alžběty Hradecké. Podle vypravěče za všechny boje mohli němečtí rádci krále Jana Lucemburského (viz kapitola

Postoj k Němcům a ostatním cizincům) a většina viny je směřována na ně.

V případě královny Elišky lze mluvit o vývoji postoje k vlasti. Nejdříve souhlasí s boji, protože chová zášť vůči Alžbětě: „[...] a v tomto objetí se odřekla všeho odporu proti všem budoucím zámyslům jeho, vlasti její záhubným. Záští ke královně Hradecké, pánovitost její zvítězila nad láskou její ku vlasti“ (Chocholoušek 1900b: s. 155). Typická „ženská vlastnost“ tak nabyla převahy a formovala další královniny náhledy na situaci v Čechách. Ke konci ale, když se jí Milada z Růže přiznala ze zrady, prohlédla a prosila za odpuštění: „[...] odpouštím i všem nepřátelům svým, i doufám, že Bůh odpustí mně, co jsem vášní zaslepena provinila na své vlasti; to doufej i ty, nešťastná, vinu tvou na vlasti zpáchanou prominouti může jen Bůh!“ (Chocholoušek 1900b: s. 418).

Přivítan, kmet staropražský je povídka (podobně jako *Dvě královny*), ve které jsou ilustrovány následky, jaké mohou vyplynout z nejednotnosti národa. Místo společného boje za vlast tu jsou jednotlivé frakce, které podporují svého vybraného knížecího nástupce proti ostatním. Jednání postav zde není směřováno k celkovému prospěchu společnosti (národa), ale soustřeďuje se na jednotlivce. Ať už jde o možného nástupce, nebo jen o členy rodiny (Rozhon a jeho syn Božej, Přivítanova dcera Eliška).

Titulní postava Přivítana je svým z počátku fanatickým chováním podobná královně Elišce z *Dvou královen*. Zdeněk Buzovec hodnotí jeho počínání takto: „[...] že jsem neviděl posud člověka, který by byl s to, aby všechno, sebe i dítě své, obětoval záměru svému“ (Chocholoušek 1900e: s. 199). Nakonec, když zemře jeho dcera, si i on uvědomil chybu svého jednání: „Takové oběti nebyl jsi hoden, Bořivoji“ (Chocholoušek 1900e: s. 234).

Zajímavou postavou je i Jan Vršovec, který lamentuje nad osudem české země: „Hráz libovůle knížecí je strhána; nebudeš už slyšeti o národě, jen o knížatech, a o zemi Českou budou cizinci metati losy jako o sukni Kristovu“ (Chocholoušek 1900e: s. 128). On jediný přemýšlí v delším časovém horizontu a vidí, kam všechny spory a boje vedou.

Symbolický význam zde nabývá Praha, která se stává hlavním aktérem v bojích o trůn a ten, kdo jí ovládá, vládne i Čechám. Díky jejím zástupcům je na stolec dosazen Bořivoj II., a nebyť zrady německého krále Jindřicha, možná by se na něm udržel. V celém textu nejsou výrazně vlastenecké momenty, jejich místo zaujímají nenaplněné naděje hrdinů. Ideová závažnost leží převážně v kritice Němců a ilustraci, kam vede nejednotnost národa.

Námluvy Oldřichovy patří k méně agitačně zaměřeným povídkám. Motivy vlasti a národní sounáležitosti nejsou pro tento text obvyklé. Přece jen ale lze nalézt několik momentů, ze kterých se dá vyčíst snaha o posílení citového vztahu k vlasti. Na otázku, za co

se modlila, odpoví Božena takto: „Myslila jsem na celou zemi Českou,[...] na její utrpení v době minulé, aby ji chránil Bůh podobného neštěstí“ (Chocholoušek 1901a: s. 82). Na jiném místě vypravěč vyzdvihuje důležitost tradic: „Před chýšemi svými sedí staří a povídají si o letech mladosti své, jak oni milovali a zpívali, a děti jejich jak dobře se tomu naučili od nich; ej věru, nezahynou zpěvy dávné, mravy české!“ (Chocholoušek 1901a: s. 114). Vedle samotné vlasti jsou i tradice národa pro Chocholouška tématem, kterým se snaží rozšířit vlastenecké uvědomění mezi čtenářské vrstvy.

Ve *Dvoře krále Václava* je zobrazeno hned několik historických motivů, kdy Češi stáli proti nepřátelům sami a nemohli spoléhat na pomoc ze zahraničí. Stibor Stochovský, nejvyšší sudí a královský rádce, jako by dokázal věštit a jeho prohlášení bylo přesné a nadčasové: „Od jinozemska nelze nám pomoci očekávati, královský pane můj; císař jediný by rád pomohl, ale maje se co brániti odbojným knížatům říšským, v trpném nepřátelství se svatým Otcem, nemůže; Francie a Anglie budou také nyní předstírati vzdálenost zemí svých, jako to činili na lonské dopisy Tvé Milosti; z toho ze všeho je patrnó, že jen v nás samých spočívá osvobození naše“ (Chocholoušek 1906: s. 33). Historické důkazy, že i v minulosti český národ musel čelit nepřátelům bez cizí pomoci, mohly čtenáře Chocholouškovy doby ovlivnit, neboť mu ukazovaly, že když se obrana vlasti zdařila jednou, podaří se i znova.

Vypravěč v závěru kritizuje společnost, že přehlíží tradice a nedbá na památky minulosti: „[...] a ještě roku 1842 bylo v pozadí oltáře viděti obraz, představující rytíře ve vazbě, obklopeného Tatary naň se sápadajícími, a teprva asi před šesti lety dala necitlivá krasochuť obraz tento na stěně malovaný přebíliti, kdežto přece v pozadí oltáře nikomu nevadil“ (Chocholoušek 1906: s. 107).

Hrad je další povídkou, ve které jsou vlastenecké ctnosti představeny především prostřednictvím postav. Pavel Osterský Kaplíř ze Sulevic se vrací z exilu a raněn v bitvě u Jankova na votickém hradě umírá. Jeho poslední slova jsou vzkazem nejen vnukům jeho bratrance, ale všem Čechům: „Bůh ví, že s krvácejícím srdcem jsem tasil meč proti bratrům svým; ale jinak jsem nemohl, vlályť nad nimi prapory, pod jejichžto stínem vlast má tam na té osudné hoře klesla a dítky její do šírého světa rozprášeny byly.[...] Přistupte blíže, synové bratrovce mého, jež jsem miloval jako děti vlastní. Naučení vám žádných dávat nechci, prošlit' jste školou života plnou utrpení a bídy lidské, pokud jste se družili s životem mým; necht' vám nyní nastanou dnové jasnější, abyste našli domov a nemuseli jíst chléb ciziny, toulati se cizinou, jako já, nešťastný strýc váš“ (Chocholoušek 1900c: s. 259). V těchto slovech jakoby se loučil i Prokop Chocholoušek se svými čtenáři a nechával jim své dílo jako

poselství.

Vlastenecký aspekt Chocholouškových povídek je proměnlivý, ve všech textech je ale možno nalézt momenty, kdy se snaha o poučení čtenáře dostává do popředí a utváří důležitou funkci díla.

V některých textech je vztah k vlasti idealizován a postavy jsou skutečnými prototypy dokonalých vlastenců, jejichž veškeré chování je podmíněno prospěchem vlasti. Na druhé straně vypravěč často vstupuje do děje a komentuje dění (především v historických úvodech na začátcích textů a v závěrečném shrnutí), nebo své názory prezentuje skrze postavy. Ty se musejí mnohdy rozhodovat mezi láskou k vlasti a druhému člověku.

Lyričnost a emotivnost (hraničící s patosem) jsou hlavními prostředky, které vypravěč využívá, když chce ukázat celou hloubku citů k vlasti, jež v sobě postavy ukrývají. Dlouhé a vzrušené monology jsou pro tento druh vlasteneckých promluv v Chocholouškově próze nejobvyklejší.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo představit pozapomenuté dílo a osobnost Prokopa Chocholouška a nově je zařadit do kontextu české historické prózy národního obrození. Práce se zaměřila na charakteristiku jeho textů s náměty z českého středověku a zčásti i na jejich srovnání s dalšími autory historických próz. Naše pozornost se soustředila také na výstavbu postav v těchto povídkách a práci s nimi, na zobrazení časoprostoru, motivy kritiky cizinců v textech a popis vlasteneckých a obecně výchovných funkcí textů.

V první části práce jsou shrnuty životopisné údaje o P. Chocholouškovi, které vycházejí z monografií a biografií o autorovi. Dále je zde stručně popsán vývoj žánru historické prózy od konce 18. století do poloviny 19. století. Při charakteristice vycházíme z běžných literárně historických kompendií a z několika monografií vybraných autorů. Hlavní důraz je kladen na chronologické zachycení proměn, kterými prošla česká historická próza, a na definování přínosu jednotlivých autorů.

Další kapitola srovnává tvorbu Prokopa Chocholouška s vybranými významnými autory historických próz, jmenovitě s V. K. Klicperou, J. K. Tylem a K. Sabinou. Srovnání je založeno na studiu primárních textů i na informacích ze sekundární literatury. Týká se především tvorby postav, práce s historickými materiály, romantického či realistického zobrazení středověkého světa a společnosti, vlasteneckého zaměření povídek a celkové funkce textů. V závěru jsou zmíněni i další (méně známí) autoři historických próz.

Druhá část práce vychází z čtenářského rozboru vybraných povídek. Zkoumané motivy, náměty a postupy jsou vyhledávány v jednotlivých textech a na jejich základě je budován obraz Chocholouškova díla jako celku. Výsledky jsou prezentovány pomocí citací z primárních textů, které dokumentují, jakým způsobem Chocholoušek tvořil své texty, jaké funkce jsou pro jeho styl dominantní a co nového přinesl do žánru historické povídky.

V několika kapitolách je pojednáno o významných a pro Chocholouškovy texty charakteristických postupech. Hlavní postavy jsou konstruovány podle několika konstantních šablon, které zcela determinují jejich chování a tvoří idealizované typy, fakticky jsou pouze ztělesněním určitých ideálních vlastností. U mužských postav je touto dominantní vlastností čest, u žen hrdost.

Mužské postavy lze dále rozdělit na dvě podskupiny, na muže bojovníky a muže milovníky. Obě skupiny vycházejí z předdefinovaného základu čestného muže, ale liší se

svým společenským vystupováním. Muži bojovníci opovrhují kurtoazií a neovládají dvorné chování k ženám, na druhé straně muži milovníci jsou zdatnými řečníky, kteří dokáží ženy oslnit svým šarmem. Protiklad k oběma skupinám představují muži, kteří zradili svou čest a chovají se podle odlišných hodnot. Nejčastěji se jejich jednání řídí vlastním ziskem. Tato skupina slouží především ke srovnání opačných typů charakterů a vyzdvižení kladných vlastností čestných mužů.

Mužské postavy a jejich jednání jsou jedním z hlavních prostředků, pomocí nichž vypravěč dosahuje vlastenecky výchovné funkce. Vytváří emotivní situace, ve kterých se výrazně projevuje láska k vlasti.

Ženské postavy lze také rozdělit na dvě skupiny. V první jsou hrdé ženy, které svoje postavení a osobní hrdost staví ve všech situacích na první místo. Do druhé skupiny spadají zbožné ženy (dívký), které svůj život zasvětily Bohu a pozemské statky nepovažují za důležité. Obě skupiny opět často existují v protikladu a tvoří dvojice, např. matka je hrdá, dcera zbožná. Podobně jako u mužských postav, i u ženských toto rozdělení slouží ke zvýraznění typických vlastností obou skupin. Ze skupiny zbožných žen lze dále vyčlenit menší podskupinu žen, které mají věštecký dar. U nich je víra v Boha (bohy) extrémně silná a poskytuje jim možnost vidět věci budoucí.

Ve zkoumaných povídkách je v jinak nepříliš detailně líčeném prostředí nápadně vypravěčovo zaměřeni na výrazy očí a obličejů. Při uvedení na scénu vychází vnitřní charakteristika postav především z toho, co dokáže vypravěč vyčíst z tváří a pohledů protagonistů. Tyto popisy vytvářejí předpoklady pro budoucí jednání postav a konstituují jejich individualitu. Citové reakce postav a změny v jejich smýšlení jsou také často zaznamenávány prostřednictvím zraku. Vypravěč v těchto popisech používá opakující se fráze a spojení, ve kterých jen mění charakteristické znaky a vlastnosti, které chce vyjádřit.

Z analýzy textů vyplývá i způsob, jakým vypravěč individualizuje své postavy, které by jinak byly díky své šablonovitosti zcela zaměnitelné. Používá k tomu opakující se gesta, fráze a slovní spojení. Tím se stávají nedílnou součástí postavy a přispívají k její odlišnosti. Dalším způsobem jsou různé atypické tělesné znaky (například postava má jen jedno oko). Tyto postupy jsou využívány především u vedlejších postav, u hlavních postav jsou spíše výjimkou (Menhart v povídce *Křížáci*).

Zobrazení časoprostoru v povídkách částečně navazuje na romantické postupy. Dominantní jsou obrazy hradů a krajiny. I u krajinných obrazů dochází k typizaci popisů.

Česká krajina bývá zachycena v opakujících se motivech řek, kopců a lesů, čímž byl vytvořen ráz jakési specificky národní krajiny. Místní určení bývají často zobrazena pomocí toponym a popisy přibližně odpovídají skutečnosti. Vypravěč se někdy také odvolává k reálným událostem a uvádí jejich přesné datace. Nejčastěji je datum uvedeno u bitev a úmrtí významných osobností. Chocholouškův přínos také tkvěl v zavedení historických úvodů, které nastiňovaly kulturně historické pozadí povídky.

Důležitou roli u něj hraje Praha. Objevuje se téměř ve všech Chocholouškových textech. Funguje jako český národní symbol, ke kterému se obrací celá země, a zajišťuje mír a pořádek. Obrazy Prahy (komponované z pohledů na Pražský hrad, Vyšehrad, Petřín a Vltavu) jsou zachyceny za svítání nebo soumraku a samotná nálada chvíle přispívá k jejich výrazné citovosti.

Rozdílné zobrazení interiérů a exteriérů je dalším charakteristickým znakem Chocholouškovy tvorby. Exteriéry mívají dominantní postavení a jejich popisy tvoří základní kulisy děje. Interiéry naopak často zůstávají bez bližšího určení. Výjimkou jsou adjektiva určující funkci místností. Opozice interiéru a exteriéru má vliv i na chování protagonistů. V otevřených krajinách spolu válčí, zatímco uvnitř budov (nebo měst) se snaží vést dialog. Od konce padesátých let je v Chocholouškově tvorbě patrný posun k realistickému zobrazení a i interiéry začínají dostávat přesnější obrysy.

V Chocholouškových povídkách je častá i společenská kritika, obvykle spojená s národně výchovnou funkcí. Postavy cizinců (především Němců, ale lze nalézt i Italy a Francouze) bývají často karikovány pomocí zveličení vybraných typicky národních vlastností. Přímá kritika se objevuje i v pásmu vypravěče, ten obvykle využívá srovnání poměrů, které panují v Čechách a v německých zemích.

Vlastenecké vyznění povídek je akcentováno v citových, „vzrušených“ promluvách a jednáních postav, které vyjadřují vztah k vlasti. Dalším prostředkem je postavení protagonistů před rozhodnutí mezi láskou k vlasti a láskou k partnerovi. Ve většině případů vítězí láska k vlasti, a pokud ne, tak se volba ukáže jako špatná. Výchovná funkce textů spočívá v idealizovaném chování postav. Je v něm naznačeno, jaká rozhodnutí jsou správná a co se může stát, pokud se člověk rozhodne špatně.

Obraz díla Prokopa Chocholouška jistě není naší prací vyčerpaný a uzavřený. Lze nalézt ještě mnoho, co by stálo za bližší a přesnější zkoumání. Naše práce chce především poskytnout ucelený přehled autorových historických povídek se středověkou tematikou,

zdůraznit jejich nápadné a konstantní rysy, které Chocholouška odlišují od plejády dalších autorů, a dát také prvotní impulz, díky kterému by se snad mohlo rozšířit povědomí o tomto osobitém a neprávem zapomenutém autorovi i mezi širší čtenářské vrstvy.

Prameny

- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Dcera Otakarova*. Praha: Bursík a Kohout, 1900a.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Dvě královny*. Praha: Bursík a Kohout, 1900b.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Dvůr krále Václava*. Praha: Dr. František Bačkovský, 1906.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Hrad*. Praha: Bursík a Kohout, 1900c.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Jan Pancéř*. IN *Příběhy uplynulého času*. Kruh: Hradec Králové, 1977.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Křižáci*. Praha: Bursík a Kohout, 1900d.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Námluvy Oldřichovy*. Praha: Bursík a Kohout, 1901a.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Pan Šimon z Vrchotic*. Praha: Jar. Pospíšil, 1847.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Přivítan, kmet staropražský*. Praha: Bursík a Kohout, 1900e.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Templáři v Čechách*. I., II., III., díl. Praha: M. I. Landau, 1843.
- CHOCHOLOUŠEK, Prokop: *Vanda*. Praha: Bursík a Kohout, 1901b.
- TYL, Josef Kajetán: *Dekret kutnohorský*. Praha: Československý spisovatel, 1976.
- TYL, Josef Kajetán: *Historické povídky*. Praha: SNKLHU, 1959 – 1964 (3 sv.).
- KLICPERA, Václav Kliment: *Karel IV. před Frankensteinem*. Praha: Kat. Jeřábková, 1856.
- KLICPERA, Václav Kliment: *Točník*. IN *Příběhy uplynulého času*. Kruh: Hradec Králové, 1977.

Odborná literatura

- BARÁK, Josef: O Prokopu Chocholouškovi. IN *Přednášky Josefa Baráka*. Praha: J. Otto, 1884.
- DOBEŠ, Karel: *Prokop Chocholoušek*, Praha: Orbis, 1949.
- DOKOUPIL, Blahoslav: *K typologii historického románu* IN *Česká literatura*, 27, 1979, č.4, s.308-320.
- HAUSENBLAS, Karel: *Od tvaru k smyslu textu: stylistické reflexe a interpretace*. Praha: FF UK, 1996.
- HODROVÁ, Daniela: ... *na okraji chaosu*. Praha: Torst, 2001.
- CHARYPAR, Michal: *Karel Sabina: „Epigon“ a tvůrce*. Praha: Academia, 2010.
- JAKUBEC, Jan: *Dějiny literatury české*. 2, Od osvícenství po družinu Máje. Praha: Jan Laichter, 1934.
- KUSÁKOVÁ, Lenka: *Krásná próza raného obrození*. Svazek 1: Studie. Praha: Karolinum, 2003.
- MEJDŘICKÁ, Květa: *Čechy a Francouzská revoluce*. Praha: Naše vojsko, 1959.
- OTRUBA, Mojmír: Medailon o autorovi. IN Tyl, J. K. *Dekret kutnohorský*. Praha: Čes spisovatel, 1976.
- POKORNÁ, Magdaléna: *Milován a sledován*. Praha: Práh: Archiv AV ČR, 2001.
- URVÁLKOVÁ, Zuzana: *Dvojlomná zrcadlení*. Dílo Karla Herloše-Herloßsohna v českém literárním kontextu. 1. vyd. Praha: ARSCI, 2009.
- VANĚK, Václav: *Česká romantická povídka*. IN *Mrtví tanečníci: antologie české romantické prózy*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010.
- VLČEK, Jaroslav: *Dějiny české literatury*. Praha: SNKLHU, 1960.
- VODIČKA, Felix: A kol. *Dějiny české literatury*. II. Literatura národního obrození. Praha: ČSAV, 1960.
- VODIČKA, Felix: *Počátky krásné prózy novočeské*. Praha: H&H, 1994.
- VODIČKA, Felix: *Struktura vývoje*. Praha: Odeon, 1969.